

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Tolstoi, Lev Nicolaevici/ Spovedanie. Căutând sensul
vieții/ Lev Tolstoi ; trad.: Anca Irina Ionescu. - București:
Herald, 2016
ISBN 978-973-111-598-6
I. Ionescu, Anca Irina (trad.)
821.161.1-97=135.1

Lev Nicolaevici Tolstoi

SPOVEDANIE

—

CĂUTÂND SENSUL VIEȚII

Traducere din limba rusă și îngrijire ediție:
ANCA IRINA IONESCU

Lev Nicolaevici Tolstoi
Исповедь. В чём моя вера?
Л., „Художественная литература”,
Ленинградское отделение, 1991

EDITURA HERALD
București

Redactor:
Ioana Socolescu

DTP:
Diana Șerbănescu

Viziune grafică:
Diana Șerbănescu

Lector:
Sanda Leicescu

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărți nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nici o formă și prin nici un mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiare, înregistrare sau prin orice sistem de stocare a informației, fără permisiunea editorului. Ediție în limba română publicată de Editura Herald. Copyright © 2016

TABEL CRONOLOGIC

- 1828 La 28 august se naște Lev Nicolaevici Tolstoi, la moșia Iasnaia Poliana.
- 1830 În februarie se naște Maria, sora lui Tolstoi. Moare mama lui Lev. Toinette, verișoara îndepărtată a tatălui său, preia responsabilitatea creșterii copiilor.
- 1835 Nicolai, fratele mai mare al lui Lev, îi spune că într-o râpă din pădurea Zakaz este îngropat un toiag verde, magic, pe care sunt înscrise vorbe ce pot distruge tot răul din inimile oamenilor. Lev va ține minte acest lucru toată viața.

- 1837 Familia Tolstoi se mută la Moscova, pentru educația fiilor mai vârstnici. În iunie, tatăl lui Lev moare brusc de apoplexie. Sora mai mare a tatălui, Alina, devine tutorele legal al copiilor.
- 1838 Moare bunica lui Lev Tolstoi, iar familia se destramă. Lev, care are 10 ani, se întoarce la Iasnaia Poliana împreună cu Toinette, Dmitri (11 ani) și Maria (8 ani).
- 1844 Se naște viitoarea soție a lui Tolstoi, Sofia Andreevna Behrs.
- 1845 Începe educația formală a lui Lev, la Universitatea din Kazan. Tânărul studiază limbile orientale. Este slab la învățătură și indisciplinat.
- 1847 Lev începe să țină un jurnal amănunțit al gândurilor, acțiunilor și hotărârilor sale mărețe. Intră în posesia părții sale de moștenire: 4 000 de acri și 350 de mujici la Iasnaia Poliana. O

- invită pe Toinette să locuiască împreună cu el. Mai târziu, Lev se mută la Moscova, unde începe să joace foarte mult jocuri de noroc.
- 1849 În ianuarie, Lev se mută la Sankt Petersburg pentru a-și da examenele de Drept, dar în schimb ajunge să acumuleze datorii uriașe în urma jocurilor de noroc. Vinde o parte din acrii și mujicii săi pentru a acoperi datoria.
- 1850 Se întoarce la Moscova, cu speranța de a-și găsi o soție bogată. În schimb, datoriile lui cresc. Încălcându-și în mod repetat hotărârea de a duce o viață virtuoasă, Lev își petrece serile îmbătându-se și mergând la petreceri.
- 1851 Lev călătorește în Caucaz împreună cu unul dintre frații săi, Nicolai, locotenent de artilerie, și se înrolează în armată, în calitate de artilerist cadet. Începe să scrie

un roman autobiografic care va deveni ulterior povestirea *Copilăria*.

- 1852 Sub protecția anonimatului, Lev trimite manuscrisul povestirii *Copilăria* redactorului-șef al reputatului ziar petersburghez *Contemporanul*. Publicată sub inițialele L.N., *Copilăria* este un succes atât în rândul publicului, cât și în rândul criticilor.
- 1854 Este transferat la București și termină de scris povestirea *Adolescența*. Pentru a-și plăti datoriile, Lev pune să fie înlăturată casa de pe terenul moșiei Iasnaia Poliana, apoi o vinde. Rușinat de moartea unui prieten apropiat, survenită în luptă, Lev cere să fie transferat în Crimeea. Devenit locotenent-secund de artilerie, ajunge în orașul fortificat Sevastopol în noiembrie. Împre-

ună cu alte câteva povestiri scurte, *Contemporanul* publică povestirea *Adolescența*. La fel ca în cazul *Copilăriei*, *Adolescența* este scrisă la persoana I și profund autobiografică.

- 1855 Lev pierde la jocurile de noroc toți banii obținuți în urma vinderii casei. Bântuit de „accese de dezmăț” și „lene criminală”, Tolstoi concepe „o nouă religie a lui Hristos, despuată de credință și mistere” – o „religie pragmatică”. Sunt sădite semințele „tolstoismului”.
- 1856 Fratele său Dmitri moare de tuberculoză. În ianuarie, Lev își vizitează fratele muribund. Un ascet religios care căzuse pradă viciului la douăzeci de ani, Dmitri este îngrijit de Mașa, o fostă prostituată. Moartea lui va deveni o parte din romanul *Anna Karenina*. Lev pune la

cale un plan pentru a-și elibera mujicii și a transfera pe numele lor pământul său, pe care aceștia îl lucrau pentru el. Mujicii refuză, crezând că vrea să îi păcălească.

1857 Lev călătorește în Europa. Ajuns la Paris, reînnoadă prietenia cu Ivan Turgheniev. În Elveția, își reîntâlnește mătușa, pe Alexandra Tolstoi. Maria, sora lui Lev, își părăsește soțul, afirmând că nu are de gând să fie „sultana preferată din haremul acestuia”. Îngrozit de scandal, Lev va analiza infidelitatea conjugală în romanul *Anna Karenina*. Este publicată povestirea *Tineretea*, ultima parte din trilogia autobiografică a lui Tolstoi.

1859 Lev înființează în propria casă o școală pentru educarea copiilor de mujici. Acest lucru atrage neîncrederea mujicilor săi. Tolstoi începe o relație amoroasă cu o

țarancă măritată, Axenia Bazikin, care îi naște un fiu, pe Timotei.

1861 Tolstoi și Turgheniev rup relațiile după ce se ceartă în legătură cu educația fiicei lui Turgheniev. Cei doi nu-și vor mai vorbi timp de șaptesprezece ani.

1862 Tolstoi se îndrăgostește de Sonia Behrs, de șaptesprezece ani. Se căsătoresc în septembrie. Înainte de nuntă, Lev o roagă să citească jurnalele lui personale. Sonia este devastată, dar îl iartă. Multe detalii din perioada lor de curtare apar în povestea de dragoste dintre Kitty și Levin, din romanul *Anna Karenina*.

1863 Lev și Sonia cad de acord să citească jurnalele personale ale celuilalt. Această activitatea le provoacă gelozie, instaurând un tipar care va fi constant în tot restul căsniciei lor. La rugămintea soției, Lev închide școlile

pe care le deschisese în casa lui. În iunie, Sonia naște un fiu, pe Serghei. Lev adoptă obiceiul de a scrie în timpul zilei, iar seara Sonia îi transcrie ciornele. La șase ani după ce începuse să-l scrie, Lev publică romanul *Cazacii*, inspirat de experiențele sale din perioada petrecută în armată, în Caucaz.

- 1864 Soților Tolstoi li se naște o fiică, Tania.
- 1865 În mai se naște al doilea fiu, Ilia.
- 1867 După un an de cercetări intense, sunt publicate trei volume din romanul *Război și pace*, iar al patrulea urmează să apară. În total, romanul va avea șase volume.
- 1869 Se naște Lev, al patrulea copil al soților Tolstoi. La vârsta adultă, relația fiului cu tatăl său va fi plină de amărăciune și înversunată. Epuizat și fără stare după

terminarea romanului *Război și pace*, Lev pleacă într-un ținut mai îndepărtat, cu scopul de a cumpăra pământ. În Arzamas este cuprins de o disperare și o spaimă cu care se va lupta tot restul vieții sale. La începutul lunii decembrie, ultimul volum din *Război și pace* ajunge pe rafturile librăriilor. Romanul este foarte apreciat, dar și controversat.

- 1870 Lev găsește o satisfacție profundă lucrând cot la cot cu țăranii, pe pământul său. Se apucă să învețe greaca veche.
- 1871 În februarie se naște Maria, al cincilea copil al soților Tolstoi. În primăvară, Tolstoi este cuprins de depresie. O călătorie până în stepele Samarei îl înseninează. Cumpără 6 700 de acri pentru a crește cai. Vreme de șapte ani, în fiecare vară se întoarce în Samara.

- 1872 Sonia naște al șaselea copil, un fiu – Petia.
- 1873 Petia moare pe neașteptate, de angină difterică. Lev începe să lucreze la romanul *Anna Karenina*, în care abordează viața intimă din Rusia contemporană. Subiectul romanului este adulterul unei soții.
- 1874 Sonia naște al șaptelea copil, pe Nicolai. În iunie moare Toinette, „mama” spirituală a lui Lev.
- 1875 Nicolai moare din cauza hidrocefaliei. Din nou însărcinată, Sonia trebuie să aibă grijă de copiii săi, care se îmbolnăviseră de angină difterică. Se îmbolnăvește și ea. În octombrie naște prematur al optulea copil. Fetița moare. Sunt publicate primele capitole din *Anna Karenina*, în ziarul *Curierul rusesc*. Răspunsul publicului este foarte entuziast. Lev trebuie să

- respecte termenele-limită de predare, în ciuda tragediei personale.
- 1877 Sonia îl naște pe Andrei, al optulea copil. Foarte supărat de febra războinică a Rusiei, îndreptată împotriva Serbiei, Lev își strecoară sentimentele față de războiul cu Serbia în capitolele finale ale romanului *Anna Karenina*. *Curierul rusesc* refuză să publice deznodământul romanului.
- 1878 Tolstoi împlinește cincizeci de ani. Aflat la apogeul succesului literar, scriitorul este obsedat de sentimentul inutilității și se luptă cu pornirea de a-și curma zilele. La începutul anului, romanul de mare succes *Anna Karenina* este publicat pentru prima oară sub formă de carte, cu deznodământul original intact.
- 1880 Guvernul imperial, aliat apropiat al Bisericii Ortodoxe, cenzurează publicarea lucrării *Critica teolo-*

- giei dogmatice*, în care Tolstoi condamnă Biserica Ortodoxă pentru că a distorsionat mesajul lui Hristos. Cu toate acestea, lucrarea se bucură de o largă circulație.
- 1881 Lui Tolstoi i se naște încă un copil, Alexei.
- 1882 Atrăși de eseurile sale ideologice, adeptii lui încep să adopte tolstismul.
- 1883 După ce amenință cu plecarea de acasă, Lev o împuternicește legal pe Sonia să aibă grijă de bunurile sale. Vladimir Certkov, un ofițer bogat din Sankt Petersburg, este atras de ideile lui Lev. Între cei doi se țese o legătură strânsă, iar Certkov devine principalul discipol al lui Tolstoi, dar și marele rival al Soniei.
- 1884 Știind că Lev va considera gestul ei ca fiind împotriva legii lui Dumnezeu, Sonia încearcă în secret să-și provoace un avort. Cu

toate acestea, în iunie o naște pe Alexandra. Apare *Credința mea*. Crezul lui Lev conține șase precepte desprinse din Predica de pe Munte: iubește-te pe tine și pe aproapele tău, evită ispita, adulterul, profanarea, ponegrirea altuia și ferește-te să răspunzi răului cu rău. Cenzura distruge toate exemplarele tipărite.

- 1886 Alexis se îmbolnăvește și moare, la vârsta de patru ani și jumătate. Lev publică *Moartea lui Ivan Ilici*, o nuvelă cu un puternic impact despre un funcționar care trebuie să se împace cu gândul că va muri. Tolstoi continuă să scrie eseuri pe teme de morală, povestiri și piese de teatru.
- 1888 După 25 de ani de căsnicie, soților Tolstoi li se naște ultimul copil, Ivan. În vârstă de 22 de ani, fiul lor Ilia se căsătorește. După ce ascultă a doua oară *Sonata Kreutzer*, compusă de Beethoven, Lev se simte

inspirat să scrie o nouă operă de artă – nuvela *Sonata Kreutzer*. Renunțând la vânătoare, carne, tutun și băutură, Tolstoi devine obsedat de castitate. Susține public abținerea sexuală, deși el însuși nu o practică.

1890 Pe măsură ce Lev și Sonia devin tot mai înstrăinați, fiica lor Mașa, de 19 ani, devine copistul lui Tolstoi. Relația dintre tată și fiică devine mai profundă. Sonia este foarte geloasă.

1891 Deși Sonia și fiii se opun, Lev anunță că își va împărți pământul țăranilor. În cele din urmă, Lev se învoiește să lase totul moștenire familiei. Este debutul unor luni de negocieri înverșunate.

1893 Guvernul rus lansează o campanie de propagandă împotriva lui Tolstoi, încercând să-l discrediteze și numindu-l un revoluționar periculos. Conștientă că arestarea

și deportarea lui Lev sunt iminente, mătușa sa Alexandra, membră a curții imperiale ruse, îl imploră pe țarul Alexandru al III-lea să îl cruțe pe „cel mai mare geniu din întreaga Rusie”. Vrând să evite transformarea lui Tolstoi într-un martir, țarul acceptă.

1895 Moare micul Ivan. Sonia este devastată. Lev se refugiază în viața sa spirituală și în muncă. Îl vizitează Anton Cehov, care îi devine prieten apropiat. Lev scrie o scrisoare prin care cedează poporului drepturile de publicare a operei sale, dar nu o semnează. Partenerul editorial și discipolul său cel mai apropiat, Certkov, se mută în apropiere de Iasnaia Poliana. La nouă ani după ce fusese scrisă și interzisă, i se publică piesa de teatru *Puterea întunericului*, care abordează tema incestului și a omo-

- rului printre mujici. Reprezentația este un triumf.
- 1897 Sonia se îndrăgostește de un muzician în vârstă de 40 de ani, Serghei Tanaiev. Deși dragostea lor este platonice, Lev și fiica lor Sașa se opun acestei relații. Când Mașa și Tania – fiicele care îi sunt cele mai devotate – găsesc dragostea, Lev încearcă să le convingă să nu se mărite, dar fără succes. Dat fiind că Tolstoi este venerat de public, guvernul imperial îi exilează pe cei mai apropiați discipoli ai săi, Certkov și Pavel Biriukov.
- 1899 Tolstoi scrie *Învierea*, un roman despre un jurat care își dă seama că este responsabil de condamnarea unei femei supuse judecării. Este o condamnare din partea lui Tolstoi a societății imperiale rusești, în acel moment aflată în pragul colapsului.

- 1901 În urma atacurilor prezente în *Învierea*, atacuri la adresa Bisericii Ortodoxe Ruse, Sfântul Sinod ia decizia de a-l excomunica pe Tolstoi. Acesta publică un crez personal; publicul îl susține. Lev se întoarce la Sevastopol, pentru a-și reveni după o boală. Își petrece timpul în compania lui Cehov, a lui Maxim Gorki și a Arhiducelui Nicolai, unchiul țarului.
- 1902 Lev îi scrie țarului o scrisoare în care îl avertizează că autocrația este condamnată să piară și îl roagă să acorde națiunii libertatea, pentru a evita un război civil. Țarul nu îi răspunde, însă supravegherea politică sporește. În iunie, Lev se întoarce la Iasnaia Poliana.
- 1903 La 75 de ani, Lev este încă un scriitor prolific și termină de scris două piese de teatru, dintre care una este *Cadavrul viu*.

- 1904 Lev scrie ultimul său roman, *Hagi Murad*, despre războiul țarului Nicolae I împotriva rebelului cecen Șamir. Știind că va fi cenzurat, pur și simplu îl pune deoparte, după opt ani de muncă.
- 1905 Pe măsură ce violența revoluționară cuprinde Rusia, Lev condamnă materialismul lui Marx și represiunea imperială. Scriitorul este de părere că reforma spirituală trebuie să preceadă acțiunea politică.
- 1906 Când Sonia primește diagnosticul de cancer, Lev ezită să permită operația, simțind că din punct de vedere spiritual soția lui este pregătită să moară. În cele din urmă, își dă acordul pentru operație. Aceasta are succes și Sonia își revine. În noiembrie, Mașa se îmbolnăvește de pneumonie și moare.
- 1907 După zece ani de exil, discipolul de căpătâi al lui Tolstoi se

- întoarce în Rusia. Certurile cu Sonia se întetesc, iar Lev îi acordă lui Certkov tot mai mult control editorial și financiar.
- 1908 Bolnav la pat, Tolstoi își scrie testamentul. În el specifică faptul că după moartea lui toate drepturile de publicare a operei sale vor deveni proprietate publică și că dorește să fie îngropat în pădurea Zakaz.
- 1909 Certkov alcătuiește un nou testament pentru Lev, prin care scriitorul îi acordă control asupra tuturor manuscriselor lui Tolstoi, inclusiv asupra jurnalelor personale. Sonia nu este informată despre acest lucru. În timp ce părăsesc Moscova, Lev și Sonia sunt împresurați de mii de admiratori entuziaști. Peste câteva ore, Lev suferă un atac cerebral care îi provoacă paralizie și delir.
- 1910 Temându-se de intențiile lui Certkov, Sonia devine obsedată

să intre în posesia jurnalelor personale ale lui Lev. În timp ce fuge spre Caucaz cu trenul, Lev se îmbolnăvește și moare în Astapovo. Biserica Ortodoxă interzice să i se țină slujba de înmormântare. Lev este îngropat lângă presupusul toiagul mitic despre care îi povestise fratele său în copilărie.

I

AM FOST botezat și crescut în credința creștină pravoslavnică. Mi-a fost propovăduită încă din copilărie și pe tot parcursul adolescenței și al tinereții mele. Dar la vârsta de optsprezece ani, când am părăsit universitatea, după anul al doilea de studii, nu mai credeam în nimic din ceea ce fusesem învățat.

Judecând după unele amintiri, nu am crezut niciodată cu adevărat, ci numai am avut încredere în ceea ce fusesem învățat și în ceea ce credeau adulții din jurul meu; dar această încredere era foarte firavă.

Îmi amintesc că odată, pe când aveam unsprezece ani, un băiat care între timp a murit de mult, Volodenka M., elev de liceu, a venit într-o duminică la noi și ne-a adus ca noutate de ultimă oră vestea unei descoperiri care avusese loc la liceu. Descoperirea era că Dumnezeu nu există și că tot ceea ce ni se spune despre el sunt numai născociri

(eram în anul 1838). Îmi amintesc că frații mei mai mari s-au arătat foarte interesați de această nou-tate și m-au chemat și pe mine la sfat. Țin minte că ne-am înfierbântat foarte tare cu toții și am primit această veste ca pe ceva foarte captivant și întru totul posibil.

Și îmi mai amintesc că, atunci când din-trodată fratele meu mai mare, Dmitri, pe atunci student la universitate, s-a dăruit credinței cu impulsivitatea care îi era caracteristică și a început să meargă la toate slujbele, să țină post, să ducă o viață curată și morală, râdeam cu toții de el, inclusiv cei mai în vârstă, și l-am poreclit, nu știu de ce, Noe.

Îmi amintesc că Musin-Pușkin, pe atunci tutore la Universitatea din Kazan, ne-a invitat la el la o petrecere dansantă și a încercat apoi să-l convingă pe fratele meu, care refuzase să vină, recurgând ironic la argumentul că până și David dansase în fața chivotului. Atunci îl compătimisem din cauza glumelor celor mai mari și ajunsesem la concluzia că trebuie să învăț catehismul și să merg la biserică, dar că nu trebuie să iau toate chestiunile acestea prea în serios. Și îmi mai amintesc că l-am citit pe Voltaire când eram încă foarte tânăr, iar batjocurile lui nu numai că nu

mă indignaseră, ci, dimpotrivă, mă amuzaseră foarte tare.

Desprinderea mea de credință s-a produs la fel cum s-a produs și se produce acum la oamenii cu aceeași formație culturală ca noi. După cum mi se pare, ea se produce în majoritatea cazurilor în felul următor: oamenii trăiesc așa cum trăiesc toți: pe baza unor principii care nu numai că nu au nimic comun cu învățăturile credinței, dar sunt în cea mai mare parte în contradicție cu acestea. Învățăturile credinței nu fac parte din viața noastră, în relațiile cu ceilalți oameni nu sunt aplicate; pur și simplu nu joacă nici un rol în viața reală. Iar dacă ne lovim totuși de ele, este ca și cum ar fi vorba de un fenomen extern, fără legătură cu viața.

Acum, la fel ca și atunci, nu se poate ști după felul de viață al omului, după faptele lui, dacă este credincios sau nu. Iar dacă există o diferență între cei care mărturisesc deschis credința pravoslavnică și cei care o neagă, acest lucru nu este în favoarea celor dintâi. Acum, la fel ca atunci, recunoașterea deschisă și mărturisirea credinței se întâlnesc în cea mai mare parte la oamenii mărginiți, rudimentari și imorali, dar care se cred foarte importanți. Inteligența, integritatea, since-

ritatea, generozitatea și moralitatea se întâlnesc în cea mai mare parte la oamenii care se declară necredincioși.

În școli se predă catehismul și elevii sunt trimiși la biserică; funcționarilor li se cer certificate de împărtășanie. Dar și acum, la fel ca în vechime, un om din mediul nostru, care nu mai merge la școală și nici nu este în slujba statului, poate să trăiască zeci de ani fără să-și amintească nici măcar o dată că trăiește printre creștini și că el însuși este considerat mărturisitor al credinței creștine pravoslavnice.

Astfel că și acum, ca și în trecut, învățătura creștină, acceptată prin încredere și menținută prin presiunea exterioară, pălește încet sub influența cunoștințelor și a experiențelor de viață, contrare învățăturii credinței, iar omul trăiește adesea multă vreme imaginându-și că învățătura credinței care i-a fost insuflată din copilărie încă mai este întreagă în el, când de fapt de mult nu a mai rămas nici urmă din ea.

S., un om inteligent și cinstit, mi-a povestit cum a încetat el să mai creadă.

Pe când avea douăzeci și șase de ani, era la vânătoare și, pregătindu-se de culcare în adăpostul de noapte, începuse să-și spună rugăciunile de

seară, așa cum avea obiceiul încă din copilărie. Fratele lui mai mare, care era împreună cu el la vânătoare, stătea culcat pe spate, în fân, și se uita la el. Când S. a terminat și se pregătea să se culce, fratele l-a întrebat: „Tu încă mai faci asta?” Și nu și-au mai spus nimic altceva. Iar din acea zi S. a încetat să se roage și să meargă la biserică. Și iată că au trecut treizeci de ani de când nu se roagă, nu se împărtășește și nu merge la biserică. Și asta nu pentru că ar fi cunoscut convingerile fratelui său și ar fi aderat la ele, nici pentru că ar fi luat vreo hotărâre în sufletul lui, ci numai pentru că acele cuvinte rostite de fratele lui au fost ca bătaia unui deget într-un zid gata să se prăbușească sub propria greutate; cuvântul acela a demonstrat că, acolo unde el credea că este credința, era de mult un loc gol, și pentru că vorbele pe care le rostea, crucile și mătăniile pe care le făcea în timp ce se ruga erau în realitate acțiuni lipsite de semnificație. Dându-și seama de această lipsă de sens, nu a mai putut să continue.

Așa a fost și continuă să fie, cred eu, în cazul celor mai mulți oameni. Vorbesc despre oamenii cu aceeași formație culturală ca noi, vorbesc despre oamenii cinstiți cu ei înșiși, și nu despre cei care fac din obiectul credinței un mijloc de

a-și atinge cine știe ce scopuri de moment. (Acești oameni sunt necredincioșii cei mai înveterați, căci, dacă pentru ei credința este un mijloc pentru atingerea unor scopuri de viață oarecare, atunci în mod sigur aceasta nu este credință.) Oamenii cultivați, de felul nostru, se află în situația în care lumina cunoașterii și a vieții a dăruit construcția artificială, iar ei fie au observat deja acest lucru și au eliberat locul, fie încă nu au observat.

Învățătura credinței transmisă mie în copilărie a dispărut la mine, la fel ca și la alții, cu singura mică deosebire că, întrucât eu am început foarte de timpuriu să citesc și să gândesc, am conștientizat renunțarea la credință foarte devreme. De la vârsta de șaisprezece ani am încetat să mă mai rog, să merg la biserică și să țin post. Am încetat să mai cred în ceea ce mi se spusese în copilărie, și totuși credeam în ceva. În ce anume credeam, asta n-aș fi putut spune nicicum. Credeam în Dumnezeu sau, mai degrabă, nu îl negam, dar care Dumnezeu – asta nu puteam spune; nu îi negam pe Iisus Hristos și învățătura lui, dar n-aș fi putut spune în ce consta aceasta.

Acum, amintindu-mi acele vremuri, văd clar că pe atunci credința mea – ceea ce îmi puneam în mișcare viața, în afară de instinctele animalice –,

singura mea credință sinceră era credința în perfecțiune. Dar în ce consta această perfecțiune și care era scopul ei, asta nu aș fi putut spune. Încercam să mă perfecționez intelectual, învățam tot ce mă îndemna viața; mă străduiam să-mi perfecționez voința – îmi alcătuiam reguli pe care mă sileam să le respect; mă perfecționam fizic prin fel de fel de exerciții care îmi dezvoltau forța și agilitatea; prin diverse privațiuni, învățam ce înseamnă rezistența și răbdarea. Și consideram că toate acestea înseamnă perfecționare. Punctul de pornire pentru toate celelalte era, se înțelege, perfecțiunea morală; dar curând aceasta a fost înlocuită de perfecțiune în general, adică de dorința de a fi mai bun nu față de mine însumi sau în fața lui Dumnezeu, ci în fața celorlalți oameni. Și foarte curând această strădanie de a fi mai bun în fața oamenilor a fost înlocuită de dorința de a fi mai puternic decât alți oameni, adică mai vestit, mai important, mai bogat decât ceilalți.

II

CÂNDVA, VOI povesti istoria vieții mele, inclusiv povestea atât înduioșătoare, cât și plină de învățăminte, a acelor zece ani din tinerețea mea. Cred că foarte mulți oameni au trecut prin aceleași încercări. Doream din toată inima să fiu bun; dar eram tânăr, eram plin de patimi, eram singur, absolut singur, când căutam binele. De fiecare dată când încercam să scot la iveală ceea ce se afla în străfundul inimii mele – faptul că doream să fiu bun din punct de vedere moral –, eram întâmpinat cu dispreț și batjocură; și imediat ce mă lăsam în voia patimilor mârșave, eram laudat și încurajat.

Ambiția, dorința de putere, cupiditatea, destrăbălarea, trufia, mânia, setea de răzbunare – toate acestea erau la mare respect. Lăsându-mă în voia acestor patimi, deveneam asemenea celor mai vârstnici și simțeam că aceștia sunt mulțumiți de mine. Buna mea mătușică, la care locuiam, făpura cea mai curată din lume, îmi spunea întruna

că nu-și dorește nimic altceva pentru mine decât să am o relație cu o femeie măritată: *Rien ne forme un jeune homme comme une liaison avec une femme comme il faut*¹; și își mai dorea o altă fericire pentru mine: să devin adjutant, preferabil al țarului; și cea mai mare fericire – să mă căsătoresc cu o fată foarte bogată și să am, ca urmare a acestei căsătorii, cât mai mulți robi.

Nu pot să-mi amintesc de acești ani fără oroare, dezgust și durere în inimă.

Am ucis oameni în război, i-am provocat la duel ca să-i ucid, am pierdut la cărți, am risipit roadele trudei mujicilor, i-am omorât, am trăit în desfrânare, am înșelat. Minciuna, hoția, depravarea de toate felurile, beția, violența, crima... Nu a existat nicio nelegiuire pe care să n-o comit. Și totuși pentru toate acestea eram laudat, eram și sunt considerat de colegii mei de generație un om relativ moral. Și așa am trăit timp de zece ani.

Pe atunci, îndemnat de înfumurare, de cupiditate și trufie, am început să scriu. În scrierile mele făceam același lucru ca și în viață. Ca să dobândesc gloria și banii pentru care scriam, trebuia să ascund ceea ce este bun și să scot la iveală

¹ „Nimic nu-l formează mai bine pe un tânăr decât o relație cu o femeie decentă” (în fr.) – n.tr.

răul. Și așa am și făcut. De câte ori nu am ascuns viclean, în scrierile mele, sub o aparentă indiferență și chiar ușoară batjocură, acele năzuințe ale mele spre bine, care constituiau sensul vieții mele. Și am reușit, și am fost laudat.

La vârsta de douăzeci și șase de ani, după război¹, am venit la Petersburg și am făcut cunoștință cu scriitorii. M-au primit ca pe unul de-ai lor, m-au lingușit. Și până să mă dezmeticesc, păreriile despre viață ale acelor scriitori cu care mă întâlneam au pus stăpânire pe mine și au anihilat în mine absolut toate încercările mele anterioare de a deveni mai bun. Aceste păreri au pus la baza vieții mele destrăbălate o teorie care o justifica.

Opinia despre viață a acestor oameni, tovarășii mei de condei, era că viața cunoaște o dezvoltare generală și că la această dezvoltare contribuim în special noi, oamenii care gândesc, iar dintre cei care gândesc influența cea mai importantă o exercităm noi, artiștii, poeții. Misiunea noastră era să-i învățăm pe oameni. Și, pentru a evita să ne punem nouă înșine întrebarea firească: „Ce știu eu și ce pot să-i învăț pe alții?”,

¹ Este vorba despre Războiul Crimeii (1853-1856), în care Anglia, Franța, Turcia și Sardinia s-au aliat împotriva Imperiului Rus – n.red.

această teorie susținea că nici nu trebuie să-ți pui această întrebare, căci artistul și poetul îi învață pe alții în mod inconștient. Eu mă consideram un artist și un poet admirabil, și de aceea mi-a fost foarte ușor să-mi însușesc această teorie. Eu – artistul, poetul – scriam, îi învățam pe alții, fără să știu nimic. Iar pentru aceasta eram plătit, aveam hrană foarte bună, locuință, femei, anturaj, mă bucuram de faimă. Se vede că ceea ce îi învățam pe alții era ceva foarte bun.

Această încredere în importanța poeziei și în dezvoltarea vieții era o credință. Iar eu eram unul dintre preoții ei. Să fii preotul ei era foarte avantajos și plăcut. Iar eu am trăit destul de mult timp în această credință, fără să pun la îndoială adevărul ei. Dar în al doilea și mai ales în al treilea an al acestei vieți, am început să mă îndoiesc de infailibilitatea credinței mele și am început s-o studiez. În primul rând, începusem să observ că preoții acestei credințe nu se puneau de acord între ei. Unii spuneau: „Noi suntem cei mai buni și cei mai folositori învățători, îi învățăm pe alții ceea ce trebuie, iar ceilalți îi învață incorect”. Iar ceilalți spuneau: „Nu, noi suntem cei adevărați, iar voi îi învățați incorect”. Și se certau, polemizau, se înjurau, se înșelau, se păcăleau unii pe alții. Pe lângă

aceasta, printre noi erau mulți cărora nu le păsa cine are și cine nu are dreptate și își urmăreau numai scopurile lor egoiste cu ajutorul activității noastre. Toate acestea m-au făcut să pun sub semnul îndoielii adevărul credinței noastre.

În afară de aceasta, având anumite îndoieli cu privire chiar la adevărul credinței scriitorilor, am început să-i observ cu atenție pe preoții ei și m-am convins că aproape toți acești preoți, adică scriitorii, erau oameni imorali și, în cea mai mare parte, oameni răi, cu caractere josnice – cu mult inferiori față de cei pe care îi cunoscusem în viața mea anterioară de destrăbălare și din timpul războiului –, dar încrezuți și mulțumiți de ei înșiși, cum nu pot fi decât oamenii într-adevăr sfinți sau cei care nici nu știu ce este sfințenia. Mi s-a făcut silă de oameni, mi s-a făcut silă de mine însumi și am înțeles că această credință este o amăgire.

Dar ciudat este că, deși am înțeles repede minciuna credinței și m-am lepădat de ea, nu am renunțat la rangul pe care mi-l dăduseră acești oameni, adică la statutul de artist, de poet și învățător. Îmi imaginam, ca un naiv, că eu sunt poet, artist și că pot să-i învăț pe toți ceilalți, fără ca eu însumi să știu ce anume îi învăț. Și chiar așa am și făcut.

În urma apropierii de acești oameni m-am ales cu alt viciu – o mândrie dureros de exacerbată și convingerea dementă că sunt chemat să-i învăț pe oameni, fără să știu nici eu ce anume.

Acum, amintindu-mi de acele vremuri, de atitudinea mea de atunci și de felul cum gândeau acei oameni (dintr-aceștia, de altfel, sunt și acum cu miile), totul mi se pare jalnic, cumplit și ridicol – am exact același sentiment pe care îl trăiești într-o casă de nebuni.

Pe atunci, cu toții eram convinși că trebuie să vorbim, să scriem, să tipărim – cât mai curând, cât mai mult –, că toate acestea sunt necesare pentru binele omenirii. Și mii de oameni ca noi publicau, și scriau, și îi învățau pe alții, înjurându-se și denigrându-se unul pe altul. Făceam toate acestea fără să ne dăm seama că nu știm nimic, că la cea mai simplă întrebare a vieții – ce e bine și ce e rău – nu știm să răspundem; vorbeam toți în același timp, fără să ne ascultăm unul pe altul, fiind uneori îngăduitori unul cu altul și laudându-ne între noi doar dacă și ceilalți erau îngăduitori și laudau; alteori, ne enervam și răcneam unul la altul: exact ca la casa de nebuni.

Mii de muncitori trudeau din răspuțeri zi și noapte, culegeau și tipăreau milioane de cuvinte,

poșta le distribuia în toată Rusia, iar noi îi tot învățam și îi tot învățam pe alții, dar nu reușeam nicicum să-i învățăm tot și ne tot supăram că ne ascultă prea puțin.

Era foarte ciudat, dar acum înțeleg. Motivația noastră adevărată, intimă era faptul că doream să câștigăm cât mai mulți bani și să primim cât mai multe laude. Pentru atingerea acestui scop nu știam să facem nimic altceva decât să scriem cărți și ziare. Și asta făceam. Dar pentru a face o treabă atât de inutilă și a avea convingerea că suntem oameni foarte importanți, ne trebuia o motivație care să ne justifice activitatea. Și iată ce s-a inventat: tot ceea ce există este rațional. Tot ceea ce există se dezvoltă. Totul se dezvoltă prin iluminare. Iluminarea se măsoară prin răspândirea cărților și a ziarelor. Iar noi suntem plătiți și respectați pentru că scriem cărți și ziare și pentru că suntem cei mai folositori și mai buni oameni. Acest raționament ar fi fost foarte bun, dacă am fi fost cu toții de acord cu el; dar, întrucât pentru fiecare idee expusă de cineva apare o idee diametral opusă expusă de altcineva, trebuie să mai reflectăm. Dar nu observam acest lucru. Eram plătiți, oamenii din anturajul nostru ne lăudau, așa că fiecare dintre noi considera că are dreptate.

Acum îmi este clar că nu exista nicio diferență față de casa de nebuni; pe atunci, bănuiam numai vag acest lucru și, la fel ca toți nebunii, spuneam despre toți că sunt nebuni, numai eu nu.

III

ȘI AȘA am trăit, lăsându-mă în voia acestei nebunii încă șase ani, până m-am însurat. În această perioadă am plecat în străinătate. Viața în Europa și apropierea de oamenii progresiști și învățați ai Europei mi-au confirmat și mai mult credința în perfecțiune – credință cu care trăiam –, pentru că am găsit aceeași credință și la alții. Această credință a luat la mine forma obișnuită pe care o îmbracă în cazul majorității oamenilor cultivați ai vremurilor noastre. Această credință se exprima prin cuvântul „progres”. Pe atunci mi se părea că prin acest cuvânt se exprimă ceva. Nu înțelegeam încă faptul că, torturat ca orice om de întrebarea cum este mai bine să trăiesc, îmi răspundeam: să trăiești în conformitate cu progresul; spuneam exact același lucru pe care îl spune un om purtat de o barcă în voia valurilor și a vântului, când i se pune principala și, pentru el, unica întrebare: „Încotro

să mergem?”; iar el, fără a răspunde la întrebare, spune: „Ne duce barca undeva”.

Pe atunci nu-mi dădeam seama de aceasta. Numai rareori sentimentele, nu rațiunea, se răzvrăteau împotriva răspânditei superstiții a vremurilor noastre prin care oamenii își ascund lor înșiși faptul că nu-și înțeleg viața. În timpul șederii la Paris, vederea unei execuții îmi dezvăluise subrezenia credinței mele superstițioase în progres. Când am văzut cum se separă capul de trup, iar cele două se prăbușesc cu o bufnitură surdă în ladă, am înțeles – nu cu rațiunea, ci cu toată simțirea – că niciun fel de teorii ale raționalității existenței sau progresului nu puteau justifica această faptă și, chiar dacă toți oamenii din lume, de la crearea lumii încoace, ar considera – după indiferent ce teorii – că acest lucru este necesar, eu știu că nu este necesar, că este rău, și de aceea trebuie să-mi întemeiez judecățile cu privire la ceea ce este rău și bine nu pe ceea ce spun și fac oamenii, nu pe progres, ci pe ceea ce spune inima mea. O altă împrejurare care m-a făcut să-mi dau seama că superstiția progresului este insuficientă pentru viață a fost moartea fratelui meu¹. Un băiat

¹ Nicolai, fratele preferat al lui Tolstoi, a murit din cauza tuberculozei, la 20 septembrie 1860, în vârstă de treizeci și șase de ani – n.red.

inteligent, bun, serios, s-a îmbolnăvit de tânăr, a suferit timp de peste un an și a murit în chinuri, fără să înțeleagă de ce trăise și, încă și mai puțin, de ce moare. Niciun fel de teorii nu au putut să-mi răspundă la aceste întrebări nici mie, nici lui, în timp ce murea încet și în dureri.

Dar acestea au fost cazuri rare de îndoială; în general, continuam să trăiesc mărturisind numai credința în progres. „Totul se dezvoltă, și eu mă dezvolt; iar motivul pentru care mă dezvolt și eu laolaltă cu toate celelalte va ieși singur la lumină.” Așa fusesem nevoit să-mi formulez credința pe atunci.

Întorcându-mă din străinătate, m-am instalat la țară și am început să mă ocup de școlile țărănești. Această îndeletnicire era în mod deosebit pe placul inimii mele, pentru că nu avea în ea acea minciună care devenise vizibilă pentru mine și care mă irita în cazul activității de profesor de literatură. Și acționam tot în numele progresului, dar aveam deja o atitudine critică față de acesta. Îmi spuneam că progresul, în anumite manifestări ale sale, era realizat în mod incorect, și de aceea trebuie să le lăsăm toată libertatea oamenilor pri-

mitivi, copiilor de țărani, dându-le voie să aleagă acea cale a progresului pe care o vor dori.

În esență, mă învăTEAM în jurul aceleiași probleme nerezolvate, care consta în a-i învăța pe alții fără să știu ce îi învăț. În sferele superioare ale activității literare îmi era clar că nu se poate să înveți pe alții fără să știi ce anume îi înveți, deoarece văzusem că fiecare propovăduiește altceva, și prin disputele dintre ei nu fac decât să-și ascundă reciproc ignoranța; însă aici, cu copiii țăranilor, mă gândeam că pot evita această dificultate lăsându-i pe copii să învețe ceea ce vor. Acum, când îmi amintesc, mi se pare ridicol cum mă zbăteam ca să-mi satisfac această toană – să-i învăț, deși în străfundul sufletului meu știam prea bine că nu pot să-i învăț nimic folositor, pentru că nu știam nici eu însumi ce anume este folositor. După un an petrecut la școală, am plecat pentru a doua oară în străinătate, ca să aflu acolo cum să fiu în stare să-i învăț pe alții fără să știu nimic.

Și mi s-a părut că învățasem toate acestea în străinătate, așa că, înarmat cu toată această înțelepciune, în anul eliberării iobagilor m-am întors în Rusia. Asumându-mi un rol de mediator, am început să învăț și poporul incult din școli, dar

și pe oamenii cultivați, prin intermediul ziarului pe care am început să-l public. Se pare că treaba mergea bine, dar simțeam că nu sunt deplin sănătos mintal și că activitatea mea nu mai putea să dureze mult timp. Și poate că așa fi ajuns încă de pe atunci la disperarea care m-a cuprins la vârsta de cincizeci de ani, dacă nu ar fi existat încă o latură a vieții, pe care încă n-o cunoșteam și care îmi promitea salvarea: viața de familie.

Timp de un an m-am ocupat de mediere, de școli și de revistă și eram atât de epuizat mai ales de faptul că mă simțeam derutat – lupta din cadrul medierii mi se părea nespuse de anevoioasă, activitatea în școli confuză, iar tevatura de la revistă nesuferită, căci consta în unul și același lucru: dorința de a-i învăța pe toți și de a ascunde faptul că nu știu ce îi învăț –, încât m-am îmbolnăvit mai mult sufletește decât fizic, am renunțat la tot și am plecat în stepă, la bașkiri, să respir aer curat, să beau *kumâs*¹ și să duc o viață animalică.

Iar când m-am întors de acolo, m-am însurat. Noile condiții ale vieții fericite de familie mi-au abătut total atenția de la orice dorință de a căuta sensul general al vieții. Toată viața mea s-a con-

¹ Băutură alcoolică din lapte de iapă – n.tr.

centrat în această perioadă asupra familiei, soției și copiilor și, din acest motiv, asupra creșterii mijloacelor de trai. Dorința mea de perfecționare, înlocuită deja de mai înainte de năzuința generală spre progres, era acum înlocuită direct de dorința ca mie și familiei mele să ne fie cât mai bine.

Și așa au trecut alți cincisprezece ani.

Deși pe parcursul acestor cincisprezece ani am considerat scrisul un moft, continuam să scriu. Gustasem deja din ispita scrisului, din ispita recompensei bănești uriașe și a aplauzelor pentru o muncă fără însemnătate și m-am dedicat acesteia ca unui mijloc de îmbunătățire a situației mele materiale și de a-mi înăbuși în suflet toate întrebările referitoare la sensul vieții, în general, și la sensul vieții mele, în special.

Sciam și propovăduiam ceea ce pentru mine era unicul adevăr, și anume că trebuie să trăiești în așa fel încât să-ți fie cât se poate de bine în familie.

Și așa am trăit, dar acum cinci ani a început să mi se întâmple ceva cumplit: aveam la început minute de perplexitate, de oprire a curgerii vieții, de parcă n-aș fi știut cum trebuie să trăiesc, ce să fac, îmi pierdeam cumpătul și mă cuprindea deprimarea. Dar asta a trecut și am continuat să

trăiesc la fel ca mai înainte. Apoi aceste minute de perplexitate au început să se repete tot mai des și în aceeași formă. Acele opriri ale curgerii vieții se manifestau întotdeauna prin aceleași întrebări: „De ce?”; „Și mai departe?”

La început, mi s-a părut că sunt întrebări fără rost și deplasate.

Mi se părea că toate aceste probleme sunt cunoscute și că, dacă voi dori să mă ocup vreodată de rezolvarea lor, dacă mi se va năzări așa ceva, atunci voi găsi și răspunsurile. Dar întrebările au început să se repete tot mai des și mai des, cerând tot mai insistent și mai insistent răspunsuri și, așa cum se întâmplă cu niște puncte care se îngrămădesc în același loc, aceste întrebări fără răspuns s-au încheiat într-o pată mare, neagră.

S-a întâmplat ce se întâmplă cu orice bolnav care suferă de o boală internă mortală. La început, apar niște semne neglijabile de indispoziție, cărora bolnavul nu le dă nicio atenție, apoi aceste semne se repetă din ce în ce mai des și se contopesc într-o suferință continuă. Suferința crește și bolnavul nu mai apucă să se dezmeticească și să-și dea seama că ceea ce luase drept o indispoziție este pentru el mai important decât orice altceva pe lume, că aceasta este moartea.

Așa s-a întâmplat și cu mine. Am înțeles că nu este vorba de o indispoziție întâmplătoare, ci de ceva mult mai serios, iar dacă aceleași întrebări continuă să se repete, înseamnă că trebuie să li se răspundă. Și m-am străduit să răspund. Întrebările mi se păreau stupide, simple, puerile. Dar, imediat ce le-am abordat și am încercat să le rezolv, m-am convins în primul rând că nu sunt puerile și simple, ci cele mai importante și mai profunde probleme ale vieții, și în al doilea rând, că nu pot nici în ruptul capului să le rezolv, oricât m-aș strădui. Ca să mă pot ocupa de moșia de la Samara, de educația fiului, de scris cărți, trebuia să știu de ce fac toate acestea. Deocamdată nu știu și nu pot să fac nimic. Printre gândurile mele despre gospodărie, care mă preocupau foarte mult pe atunci, mi-a venit dintr-odată în minte următoarea întrebare: „Foarte bine, vei avea 6 000 de deseatine¹ în gubernia Samara, 300 de cai, și pe urmă?” Și rămâneam complet buimăcit, și nu știam ce să gândesc mai departe. Sau, în timp ce mă gândeam cum ar putea poporul să ajungă la bunăstare, dintr-odată îmi spuneam: „Și ce-mi pasă mie de asta?”

¹ Măsură de suprafață egală cu 1,092 ha – n.tr.

Sau, gândindu-mă la gloria pe care mi-o vor aduce lucrările mele, îmi spuneam: „Foarte bine, ai să fii mai vestit decât Gogol, Pușkin, Shakespeare, Molière și toți scriitorii din lume – ei, și ce-i cu asta?” Și nu puteam să răspund nimic.

IV

VIAȚA MEA se oprise în loc. Puteam să respir, să mănânc, să beau, să dorm, și nu puteam să nu respir, să nu mănânc, să nu beau și să nu dorm; dar asta nu era viață, pentru că nu existau dorințe a căror satisfacere să mi se pară rezonabilă. Dacă îmi doream ceva, știam dinainte că, indiferent dacă îmi satisfac sau nu dorința, nu are nicio importanță.

Dacă ar fi venit o vrăjitoare și mi-ar fi propus să-mi îndeplinească dorințele, nu aș fi știut ce să-i spun.

Iar dacă atunci când sunt beat există în mine nu dorințe, ci obișnuința veche de a avea dorințe, când sunt treaz știu că toate acestea sunt amăgiri, că nu am ce să-mi doresc.

Nu puteam să-mi doresc nici măcar să cunosc adevărul, pentru că descoperisem în ce constă acesta. Adevărul era că viața este lipsită de sens.

Era ca și cum aș fi trăit puțin, aș fi răătăcit puțin, aș fi ajuns la prăpastie și aș fi văzut că dinaintea mea nu mai este nimic decât pieirea. Și nu mă puteam opri, nu puteam merge înapoi, nu puteam închide ochii, ca să nu văd că înaintea nu este nimic altceva decât amăgirea vieții, a fericirii, realitatea suferințelor și a morții adevărate – anihilarea deplină.

Mi se făcuse lehamite de viață, un fel de forță de neînvins mă împingea să fac ceva ca să scap de ea. Nu se poate spune că doream să mă sinucid. Era o forță similară cu năzuința mea anterioară spre viață, dar în sens contrar. Mă străduiam din toate puterile să mă îndepărtez de viață. Gândul la sinucidere mi-a venit la fel de firesc cum îmi veneau mai înainte gândurile despre desăvârșirea vieții. Gândul acesta era atât de ispititor, încât trebuia să folosesc împotriva lui toată viclenia de care eram în stare, pentru a nu-l duce la îndeplinire prea repede. Singurul motiv pentru care nu voiam să mă grăbesc era că doream să-mi folosesc toate puterile ca să-mi descâlcesc gândurile! Iar dacă nu mi le descâlcesc, îmi spuneam eu, mai am timp.

Și iată că atunci eu, omul fericit, am scos o funie din camera mea, în care eram întotdeauna

singur seara, când mă dezbrăcam –, ca nu cumva să mă spânzur de bârna dintre dulapuri, și am încetat să merg cu arma la vânătoare, ca să nu mă las ispitit prea ușor de această modalitate lesnicioasă de a-mi pune capăt zilelor. Nici eu nu știam ce voiam: îmi era frică de viață, mă străduiam să mă îndepărtez de ea, dar, în același timp, mai speram ceva de la ea.

Și asta se întâmpla cu mine exact atunci când eram înconjurat din toate părțile de ceea ce poate fi considerat drept o fericire desăvârșită. Încă nu împlinisem cincizeci de ani. Aveam o soție bună, iubitoare și pe care o iubeam, copii buni, o avere mare, care creștea și se înmulțea fără niciun efort din partea mea. Și eram respectat de cei apropiați și de cunoscuți mai mult ca oricând până atunci, eram lăudat de străini și puteam considera, fără să mă amăgesc, că mă bucuram de o anumită faimă. Și, pe lângă aceasta, nu numai că nu eram nesănătos la trup și la suflet, dar dimpotrivă, dispuneam de o forță trupească și sufletească așa cum rar întâlneam la cei de o vârstă cu mine: din punct de vedere fizic, puteam să muncesc la cosit ținând pasul cu mujicii; din punct de vedere intelectual, puteam să lucrez opt-zece ore în șir, fără

a resimți niciun fel de consecințe în urma acestui efort. Și în această stare am ajuns la concluzia că nu mai pot să trăiesc, dar, temându-mă de moarte, trebuia să recurg la fel de fel de tertipuri față de mine însumi ca să nu-mi iau viața.

Starea mea sufletească de atunci s-ar putea exprima în felul următor: viața mea era un fel de farsă răutăcioasă și stupidă pe care mi-o juca cineva. Cu toate că nu admiteam că există „cineva” care mă crease, această formă de reprezentare – că cineva îmi făcuse o farsă prostească și răutăcioasă aducându-mă pe lume – era cea mai firească formă de caracterizare a stării mele.

Îmi imaginam, fără să vreau, că acolo sus este cineva care se bucură acum când se uită la mine, pentru că treizeci-patruzeci de ani am trăit învățând, dezvoltându-mă, crescând la trup și la suflet, iar atunci când mintea mi se maturizase pe deplin și ajunsesem pe acea culme a vieții de unde aceasta ți se dezvăluie în totalitate, stăteam ca un prostănac pe culme, înțelegând foarte clar că în viață nu este, nu a fost și nu va fi nimic. „Și îi vine să râdă...”

Dar, indiferent dacă acest cineva care râde de mine exista sau nu, situația mea nu era mai

ușoară. Nu puteam să atribui niciun sens rațional niciunui fapt, și nici întregii mele vieți. Mă miram numai cum de nu înțelesesem acest lucru chiar de la bun început. Toate acestea le sunt cunoscute tuturor, de mult. Azi-mâine vor veni bolile, moartea (și chiar veneau) împotriva oamenilor dragi, împotriva mea, și nu va mai rămâne nimic, în afară de duhoare și viermi. Faptele mele, indiferent care vor fi fost, vor fi date uitării mai devreme sau mai târziu, iar eu nu voi mai fi. Atunci de ce să ne mai străduim atât?

Cum poate omul să nu vadă asta și să trăiască – asta este uimitor! Poți să trăiești numai dacă ești îmbătat de viață; dar când te trezești din beție, nu se poate să nu vezi că totul este doar o amăgire, o amăgire prostească! Tocmai asta este, că nu există nimic amuzant și ingenios, ci numai crud și stupid.

Există o fabulă orientală care povestește despre un călător surprins în stepă de o fiară sălbatică furioasă. Ca să scape de ea, călătorul se aruncă într-un puț sec, dar pe fundul lui vede un balaur cu botul căscat, gata să-l mănânce. Și nefericitul, neîndrăznind să se cațere afară din puț ca să nu fie ucis de fiara sălbatică, neîndrăznind

nici să sară în fundul puțului ca să nu fie înghițit de balaur, se agață de creanga unui arbust sălbatic crescut într-o crăpătură a zidului și se ține de ea. Mâinile îi amorțesc, simte că în curând va trebui să cadă victimă primejdiei care îl pândește din ambele părți. Dar continuă să se țină și, în acest timp, privește și vede doi șoareci, unul negru și unul alb, care merg în jurul crengii și o rod de jur-împrejur. Dintr-o clipă în alta aceasta se va rupe și el va cădea în botul balaurului. Călătorul vede aceasta și știe că va muri negreșit. Dar, în timp ce atârână așa, se uită de jur-împrejur și găsește pe frunzele crengii câteva picături de miere, întinde limba spre ele și le linge. Tot așa, și eu mă țin de creanga vieții, știind că mă așteaptă negreșit balaurul morții, gata să mă sfâșie, și nu pot să înțeleg de ce mi-a fost hărăzit mie acest chin. Și mă străduiesc și eu să sug mierea care mă desfăta altădată; dar această miere nu mă mai bucură, iar șoarecele alb și cel negru – ziua și noaptea – rod creanga de care mă țin. Văd limpede balaurul, iar mierea nu mi se mai pare dulce. Văd un singur lucru: balaurul inevitabil și șoarecii, și nu-mi pot lua ochii de le ei. Iar aceasta nu este fabulă, acesta este adevărul, adevărul incontestabil și înțeles limpede de toată lumea.

Iluzia anterioară a bucuriilor vieții care ascundea groaza de balaur nu mă mai amăgește. Indiferent cât de mult mi-aș spune: „Nu poți să înțelegi sensul vieții, nu te mai gândi la el, trăiește-ți viața”, nu pot să fac asta, pentru că am făcut-o deja prea mult înainte. Acum nu pot să nu văd ziua și noaptea care aleargă una după alta și mă duc către moarte. Văd numai aceasta pentru că numai acesta este adevărul. Restul este numai minciună.

Cele două picături de miere care mi-au abătut privirea mai mult timp de la adevărul aspru – iubirea față de familie și față de scrierile mele literare, pe care le numeam artă – nu-mi mai par dulci.

„Familia...”, îmi spuneam eu; dar familia înseamnă soția, copiii; și ei sunt tot oameni.

Sunt în aceeași situație ca și mine: trebuie fie să trăiască în minciună, fie să vadă adevărul cumplit. La ce bun să trăiască? La ce bun să-i iubesc, să-i apăr, să-i cresc și să veghez asupra lor? Pentru aceeași disperare care este în mine sau pentru o minte îngustă? Iubindu-i, nu pot să le ascund adevărul – fiecare pas al cunoașterii duce către acest adevăr. Iar adevărul este moartea.

„Arta, poezia...?” Fiind mult timp sub influența succesului și a laudelor oamenilor, încercam să mă conving singur că aceasta este o lucrare care se poate face, indiferent de faptul că va veni moartea, care va distruge totul – și pe mine, și lucrările mele, și amintirea lor; dar curând am văzut că și aceasta este tot o amăgire. Îmi era clar că arta este o podoabă a vieții, ceva care te seduce spre viață. Dar viața și-a pierdut pentru mine puterea de seducție, și atunci cum pot să-i seduc pe alții? Atât timp cât nu mi-am trăit propria viață și o viață străină m-a purtat pe valurile ei, atât timp cât am crezut că viața are sens, chiar dacă nu puteam să-l exprim, reflectarea vieții de orice fel în poezie și în artă îmi producea plăcere, priveam vesel viața în această oglindă a artei; dar când am început să caut sensul vieții, când am simțit nevoia să trăiesc eu însumi, această oglindă mi-a devenit fie inutilă, nefolositoare și ridicolă, fie chinuitoare.

Ceea ce vedeam în oglindă nu mă mai putea consola pentru faptul că situația mea era stupidă și disperată. Mă puteam bucura de aceasta atunci când în adâncul sufletului meu credeam că viața mea are sens. Atunci acest joc de lumini și umbre din viață – între comic, tragic, înduioșător, splen-

did și teribil – mă consola. Dar când știam că viața este lipsită de sens și cumplită, jocul din oglindă nu mai putea să mă distreze. Niciun fel de dulceață a mieri nu mai putea fi dulce pentru mine când vedeam balaurul și șoarecii rozându-mi sprijinul.

Dar asta nu e totul. Dacă aș fi înțeles pur și simplu că viața nu are sens, m-aș fi putut împăca liniștit cu această înțelegere, aș fi putut să accept că aceasta este soarta mea. Dar nu mă puteam mulțumi cu asta. Dacă aș fi fost precum omul care trăia într-o pădure de unde știa că nu există ieșire, aș fi putut să trăiesc acolo; dar eram ca un om care se rătăcise în pădure și era îngrozit de faptul că se rătăcise. Se zbuciumă dorind să găsească drumul, știe că fiecare pas îl încurcă și mai rău, dar nu poate să nu se zbuciume.

Asta era groaznic. Și ca să scap de această groază, voiam să mă omor. Eram îngrozit de ceea ce mă aștepta, știam că această groază este mai cumplită decât situația ca atare, dar nu puteam s-o alung și nu puteam nici să aștept răbdător sfârșitul. Oricât de convingătoare erau reflecțiile că oricum se va rupe un vas în inimă sau va plesni ceva și totul se va termina, nu puteam să aștept răbdător sfârșitul. Groaza de întuneric

era prea mare și doream să scap cât mai repede de el cu ștreangul sau cu glonțul. Și iată că acest sentiment mai puternic decât orice mă împingea către sinucidere.

V

DAR POATE că am trecut ceva cu vederea, poate că nu am înțeles ceva?” mi-am spus eu de câteva ori. „Nu se poate ca această stare de disperare să fie specifică oamenilor?” Și căutam o explicație pentru întrebările mele în toată cunoașterea pe care o acumulaseră oamenii. Am căutat îndelung și cu mult chin, și nu din curiozitate deșartă, nici apatic, ci chinuit și înverșunat, zi și noapte, am căutat așa cum caută un muribund salvarea. Și n-am găsit nimic.

Am căutat în toate domeniile cunoașterii și nu numai că nu am găsit, dar m-am convins că toți cei care au căutat la fel ca mine nu găsiseră nici ei nimic. Și nu numai că nu au găsit nimic, dar au recunoscut deschis că același lucru care mă adusese pe mine la disperare – lipsa de sens a vieții – este singura cunoștință indubitabilă accesibilă omului.

Am căutat pretutindeni și, datorită vieții pe care mi-o petrecusem în studiu, precum și faptului că prin legăturile mele cu lumea învățaților aveam acces la toți savanții din cele mai diferite ramuri ale cunoașterii, iar aceștia nu refuzau să-mi dezvăluie cunoștințele lor nu numai trimițându-mă la cărți, ci și prin discuții, am aflat tot ceea ce răspunde știința la întrebarea despre viață.

Multă vreme nu mi-a venit să cred că știința nu are alt răspuns la întrebările vieții decât cel pe care îl oferă. Văzând gravitatea și seriozitatea tonului cu care știința își afirma convingerile, fără a avea nimic comun cu problemele vieții omenești, mi s-a părut mult timp că îmi scapă mie ceva. Mă simțeam intimidat în fața cunoașterii și mi se părea că incongruența dintre răspunsuri și întrebări este provocată nu de limitele cunoașterii, ci de ignoranța mea. Dar pentru mine nu era vorba de o glumă, nu era o distracție, ci o chestiune esențială de viață, și am fost nevoit să ajung la concluzia că întrebările mele sunt întrebări legitime, care servesc drept bază pentru toată cunoașterea, și că nu sunt eu vinovat de întrebările mele, ci vinovată este știința, dacă are pretenția că știe să răspundă la aceste întrebări.

Întrebarea mea, cea care la vârsta de cincizeci de ani m-a dus în pragul sinuciderii, era întrebarea cea mai simplă care se regăsește în sufletul fiecărei ființe omenești, de la cel mai prostuț copil la cel mai înțelept bătrân; fără această întrebare, viața nu este posibilă, așa cum simțeam eu. Întrebarea este următoarea: „Ce se va alege din ceea ce fac astăzi, ce voi face mâine, ce se va alege din toată viața mea?”

Cu alte cuvinte, întrebarea va fi următoarea: „La ce bun să trăiesc, la ce bun să doresc ceva, la ce bun să fac ceva?” Și întrebarea se mai poate exprima și altfel: „Există oare în viața mea un sens care nu va fi distrus în mod inevitabil de moartea care mă așteaptă?”

La această întrebare exprimată în mod diferit am căutat răspuns în cunoașterea omenească. Și am descoperit că în privința acestei întrebări toate cunoștințele umane se împart în două emisfere contrarii, în două extreme opuse, la care se găsesc doi poli: unul este negativ, celălalt pozitiv, dar nici la unul, nici la celălalt nu există răspunsuri la întrebările vieții.

O anumită serie de cunoștințe nici nu recunoaște întrebarea; în schimb, răspunde precis și limpede la propriile întrebări formulate inde-

pendent: aceasta este seria științelor experimentale, în al căror punct extrem se află matematica; a doua serie de științe recunoaște întrebarea, dar nu răspunde la ea: acestea sunt științele speculative, iar în punctul lor extrem se află metafizica.

Încă din fragedă tinerețe m-au interesat științele speculative, dar după aceea m-au atras și matematica, și științele naturii și, atât timp cât nu mi-am formulat clar întrebarea, atât timp cât întrebarea n-a crescut singură în mine, cerând insistent un răspuns, m-am mulțumit cu acele răspunsuri contrafăcute pe care le oferă cunoașterea.

În domeniul experienței, îmi spuneam: „Totul se dezvoltă, se diferențiază, tinde spre complexitate și perfecționare și există anumite legi care guvernează această mișcare. Tu faci parte dintr-un tot. Cunoscând totul, pe cât posibil, și cunoscând legile dezvoltării, vei cunoaște atât locul tău în acest tot, cât și pe tine însuși.” Oricât mi-ar fi de rușine, trebuie să recunosc că a existat o vreme când se părea că eram mulțumit cu aceasta. Era exact acea perioadă când deveneam eu însumi tot mai complicat și mai dezvoltat. Mușchii mei creșteau și se întăreau, memoria se îmbogățea,

iar eu, simțind această creștere în mine, era firesc să gândesc că aceasta este legea întregii lumi, în care voi găsi și rezolvarea problemelor vieții mele. Dar a venit momentul în care creșterea mea a încetat și am simțit că nu mă mai dezvolt, că mă usuc, mușchii îmi slăbesc, dinții îmi cad, și am văzut că această lege nu numai că nu-mi explică nimic, dar nici măcar nu există, nu a existat și nu a putut să existe o astfel de lege. Iar eu luam drept lege ceea ce găsisem în mine într-un anumit moment al vieții. Am abordat mai sever definirea acestei legi; și mi-a devenit clar că nu pot exista legi ale unei dezvoltări infinite. Îmi era clar: a spune că în spațiul și timpul infinit tot se dezvoltă, se perfecționează, se complică, se diferențiază înseamnă să nu spui nimic. Toate acestea sunt cuvinte fără însemnătate, deoarece în infinit nu există nimic – nici complicat, nici simplu, nici față, nici spate, nici mai bine, nici mai rău.

Important este faptul că întrebarea mea personală „Ce sunt eu cu dorințele mele?” rămâne absolut fără răspuns. Și am înțeles că aceste cunoștințe sunt foarte interesante, foarte atrăgătoare, dar exacte și clare în măsură invers proporțională cu aplicabilitatea lor la chestiunile vieții:

cu cât sunt mai puțin aplicabile la problemele vieții, cu atât sunt mai exacte și mai clare; cu cât se străduiesc mai mult să dea răspunsuri la problemele vieții, cu atât devin mai neclare și mai puțin atrăgătoare. Dacă te adresezi celui domeniu al cunoașterii care se străduiește să dea răspunsuri la întrebările vieții – fiziologiei, psihologiei, biologiei, sociologiei –, vei întâlni o izbitoare sărăcie de gândire, o măreață neclaritate, o pretenție prin nimic justificată de a rezolva probleme aflate în afara sferei lor de acțiune și contradicții neconținute între un gânditor și ceilalți, ba chiar între un gânditor și el însuși.

Dacă te adresezi celui domeniu al cunoașterii care nu se ocupă cu rezolvarea problemelor vieții, dar răspunde la întrebările sale științifice speciale, te extaziezi în fața forței gândirii omenestii, dar știi dinainte că nu are răspunsuri la întrebările vieții.

Aceste științe pur și simplu ignoră problema vieții. Ele spun: „La întrebarea «Ce ești și pentru ce trăiești?» nu avem răspunsuri și nu ne ocupăm de aceasta; dar, dacă vrei să știi legile lumii, formulele chimice, legile dezvoltării organismelor, dacă trebuie să știi legea corpurilor, a formelor acestora și relația dintre cifre și mărimi, dacă

trebuie să știi legile minții tale, la toate acestea aveam răspunsuri clare, precise și indubitabile”.

În general, atitudinea științelor experimentale față de problema vieții poate fi exprimată astfel: Întrebare: „De ce trăiesc?” – răspuns: „În spațiul infinit de mare, în timpul infinit de lung, particule infinit de mici se transformă într-o complexitate infinită, iar când vei înțelege legile acestor transformări, atunci vei înțelege de ce trăiești”.

Apoi, la modul speculativ, mi-am spus: „Toată omenirea trăiește și se dezvoltă pe baza principiilor spirituale, a idealurilor după care se conduce. Aceste idealuri se exprimă în religii, în științe, arte, în formele statalității. Aceste idealuri se ridică tot mai sus, iar omenirea se îndreaptă spre o mai mare fericire. Eu sunt o parte a omenirii, și de aceea misiunea mea este să contribui la conștientizarea și realizarea acestor idealuri ale omenirii”. Și pe când îmi slăbise mintea, m-am mulțumit cu aceasta; dar imediat ce problema vieții a început să se contureze clar în mintea mea, toată această teorie s-a prăbușit într-o clipă.

Pe lângă imprecizia de rea-credință prin care cunoștințele de acest fel prezintă concluzii trase pe baza studierii unei mici părți a populației drept

concluzii generale, pe lângă contradicția reciprocă dintre diverșii adepți ai acestei opinii în legătură cu chestiunea în ce constau idealurile omenirii, ciudățenia – ca să nu spunem stupizenia – acestei opinii constă în faptul că, pentru a răspunde la întrebarea pe care trebuie să și-o pună orice om: „Ce este aceasta?” sau „De ce trăiesc?” sau „Ce trebuie să fac?”, omul trebuie să rezolve mai întâi problema: „Ce este viața unei omeniri necunoscute lui, din care îi este cunoscută numai o parte infimă și o perioadă de timp infimă?” Pentru a înțelege ce este el, omul trebuie mai întâi să înțeleagă ce este această omenire misterioasă, alcătuită din oameni la fel cu el, care nu se înțeleg pe ei înșiși.

Trebuie să recunosc că a existat o vreme când credeam și eu în asta. Era perioada când aveam idealurile mele preferate, care îmi justificau toanele, și mă străduiam să inventez o teorie în conformitate cu care aș fi putut să-mi privesc capriciile ca pe o lege a umanității. Dar atunci când în sufletul meu a apărut problema vieții în toată claritatea ei, de răspunsul acesta s-a ales praful. Iar eu am înțeles că, așa cum în științele experimentale există științe adevărate și pseudoștiințe care se străduiesc să ofere răspunsuri la întrebări din

afara sferei lor de preocupări, și în acest domeniu există o serie întreagă de cunoștințe dintre cele mai răspândite care încearcă să răspundă la chestiuni ce nu sunt de competența lor. Pseudoștiințele din acest domeniu – științele juridice, sociale, istorice – încearcă să rezolve problemele omului prin faptul că fiecare pretinde că rezolvă în felul său problema vieții întregii omeniri.

Dar, la fel cum în domeniul cunoștințelor experimentale omul care întreabă sincer „Cum să trăiesc?” nu se poate mulțumi cu răspunsul „Studiază în spațiul infinit transformările infinite în timp și complexitate ale particulelor infinite, și atunci îți vei înțelege viața”, tot așa un om sincer nu poate să se mulțumească nici cu răspunsul „Studiază viața întregii omeniri, al cărei început și sfârșit noi nu-l putem cunoaște, și atunci îți vei înțelege viața”. Și exact la fel ca în pseudoștiințele experimentale, și aceste pseudoștiințe sunt cu atât mai pline de neclarități, incertitudini, stupidități și contradicții, cu cât se depărtează mai mult de obiectul lor. Obiectul științei experimentale este studierea legăturii cauzale dintre fenomenele materiale. Dacă știința experimentală abordează chestiunea cauzei ultime, se ajunge la un nonsens. Obiectul științei speculative este conștientizarea

esenței non-cauzale a vieții. Dacă va cerceta fenomenele cauzale precum cele sociale, istorice, se va ajunge la un nonsens.

Așadar, știința experimentală oferă numai cunoștințe pozitive și dezvăluie măreția gândirii omenești atunci când nu abordează în cercetările ei cauza ultimă.

Și invers, știința speculativă este știință și dezvăluie măreția gândirii omenești numai atunci când îndepărtează în totalitate chestiunile referitoare la succesiunea cauzală a fenomenelor și examinează omul numai prin raportare la cauza ultimă. Așa este în acest domeniu știința care reprezintă punctul extrem al acestei emisfere: metafizica, sau filosofia speculativă. Această știință formulează clar întrebarea: „Ce sunt eu și ce este întreaga lume?” „Pentru ce exist eu și pentru ce există întreaga lume?” Și încă de când există această întrebare, răspunde întotdeauna la fel. Indiferent dacă filosoful numește esența vieții care se găsește în mine și tot ceea ce există idee, substanță, spirit, voință, el spune același lucru: că această esență există și că eu sunt acea esență; dar de ce există, asta nu știe și nu răspunde dacă este un gânditor corect. Eu întreb: „De ce există această esență? Ce va rezulta din faptul că este

și va fi?” Iar filosofia nu numai că nu răspunde, dar chiar ea este cea care întreabă. Iar dacă este o filosofie adevărată, atunci toată misiunea ei constă tocmai în acest lucru: să formuleze clar întrebarea. Și dacă își respectă strict misiunea, nici nu poate răspunde la întrebarea: „Ce sunt eu și lumea întreagă?”, decât: „Tot și nimic”. Iar la întrebarea: „De ce există lumea și de ce exist eu?”, răspunde numai: „Nu știu”. Astfel, indiferent cum aș învăța aceste răspunsuri speculative ale filosofiei, nu voi obține nimic care să semene a răspuns, și asta nu pentru că – așa cum se întâmplă în domeniul limpede al științei experimentale – răspunsul nu se referă la întrebarea mea, ci pentru că aici, deși întreaga activitate intelectuală este îndreptată tocmai spre întrebarea mea, nu există răspuns, și în loc de răspuns primesc aceeași întrebare, dar într-o formă mai complicată.

VI

ÎN CĂUTAREA răspunsurilor la întrebarea vieții, am trăit exact același sentiment pe care îl încearcă un om rătăcit în pădure.

Am ajuns într-o poiană, m-am urcat într-un copac și am văzut clar spațiul infinit, dar am observat că acolo nu este nicio casă și nici nu poate fi; m-am dus în desișul pădurii, în întuneric, și la fel: casa nu e și nu e.

Și așa am rătăcit prin acea pădure a cunoștințelor omenești, printre dărele de lumină ale cunoștințelor matematice și experimentale – care îmi dezvăluiau orizonturi clare, dar în direcția cărora nu putea fi nicio casă –, și printre cunoștințele speculative obscure și m-am convins în cele din urmă că nu există ieșire și nici nu poate exista.

Lăsându-mă în voia laturii luminoase a cunoștințelor, am înțeles că nu fac altceva decât să-mi întorc privirile de la problemă. Indiferent cât de ispititoare și de limpezi erau orizonturile

care mi se deschideau, oricât de ademenitor ar fi fost să mă cufund în infinitul acestor cunoștințe, am înțeles să acestea sunt cu atât mai limpezi, cu cât îmi sunt mai puțin necesare și cu cât îmi răspund mai puțin la întrebare.

„Ei bine”, îmi spuneam eu, „știu tot ceea ce dorește cu atâta îndârjire să știe știința, însă răspunsul la întrebarea despre sensul vieții mele nu se află pe acest drum.” În domeniul speculativ am înțeles că, indiferent dacă scopul cunoașterii era îndreptat direct spre răspunsul la întrebarea mea, sau poate tocmai de aceea, nu există alt răspuns decât cel pe care mi-l dădusem singur: „Care este sensul vieții mele?” – „Niciunul.”

Sau: „Ce se va alege de viața mea?” – „Nimic.”
Sau: „Pentru ce există tot ceea ce există și pentru ce exist eu?” „Pentru că există.”

Punând întrebări într-un anumit domeniu al cunoașterii umane, am primit un număr infinit de răspunsuri precise la ceea ce nu întrebam: despre compoziția chimică a stelelor, despre mișcarea Soarelui, spre constelația Hercule, despre originea speciilor și a omului, despre formele infinite de mici ale atomilor, despre fluctuațiile particulelor imponderabile, infinit de mici, ale eterului. Dar răspunsul primit în acest domeniu al cunoaș-

terii umane la întrebarea mea „În ce constă sensul vieții mele?” a fost unul singur: „Ești ceea ce numești viața ta. Ești o înlănțuire temporară și întâmplătoare de particule. Acțiunea reciprocă dintre aceste particule generează în tine ceea ce numești viața ta. Această înlănțuire se menține un anumit timp: după aceea, interacțiunea dintre particule încetează, și încetează și ceea ce numești viață, încetează și toate întrebările din tine. Ești un bulgăre alcătuit întâmplător. Bulgărele se descompune.

Bulgărele numește această descompunere viața sa. Bulgărele se sfarmă, și atunci se termină descompunerea și toate întrebările încetează”. Așa răspunde latura luminoasă a cunoașterii și nu poate spune nimic altceva, dacă își respectă cu strictețe principiile.

În cazul unui astfel de răspuns, vom constata că acesta nu răspunde la întrebare. Eu vreau să știu care este sensul vieții mele, iar faptul că ea este o particulă a infinitului nu numai că nu-i conferă sens, dar anihilează orice sens posibil.

Târgul neclar pe care îl încheie această latură a științelor experimentale cu cele speculative, atunci când se spune că sensul vieții constă în dezvoltare și în contribuția la această dezvoltare, nu

poate fi considerat un răspuns din cauza impreciziei și a neclarității sale.

Cealaltă latură a cunoașterii, cea speculativă, atunci când își respectă cu strictețe principiile, răspunzând direct la întrebare, răspunde și a răspuns în toate secolele la fel: lumea este ceva infinit și îninteligibil. Viața omenească este o parte insesizabilă a acestui „tot” insesizabil. Din nou, exclud toate târgurile încheiate între cunoștințele speculative și cele experimentale, care reprezintă întregul balast al pseudoștiințelor așa-zis juridice, politice, istorice. În aceste științe se introduc în mod incorect noțiunile de dezvoltare și perfecționare, cu singura deosebire că acolo este vorba de dezvoltarea tuturor, iar aici, despre cea a vieții umane. Minciuna este aceeași: dezvoltarea, perfecționarea la infinit nu poate avea nici scop, nici direcție și nu răspunde în niciun fel la întrebarea mea.

Acolo unde știința speculativă este precisă – și anume în adevărata filosofie, nu în cea pe care Schopenhauer o numește filosofie profesorală, care servește numai ca să împartă toate fenomenele existente în funcție de noi scheme filosofice și să le redenumască cu alte nume noi –, acolo unde filosoful nu pierde din vedere chestiunea

esențială, răspunsul este întotdeauna unul și același. Este răspunsul pe care l-au dat Socrate, Schopenhauer, Solomon și Buddha.

„Ne apropiem de adevăr numai în măsura în care ne depărtăm de viață”, spune Socrate, pregătindu-se să moară. Către ce anume năzuim noi, cei care iubim adevărul? Către eliberarea trupului de orice rău care decurge din viața trupului. Dacă este așa, atunci de ce să nu ne bucurăm atunci când moartea vine la noi?

„Înțeleptul caută moartea toată viața și de aceea moartea nu-l sperie.”

„Cunoscând esența interioară a lumii ca voință”, spune Schopenhauer, „și în toate manifestările, de la tendința inconștientă a forțelor întunecate ale naturii până la acțiunea deplin conștientă a omului, recunoscând numai obiectualitatea acestei voințe, nu vom putea evita nicicum consecința că, împreună cu negarea liberă, prin autodistrugerea voinței, vor dispărea toate acele manifestări precum strădania permanentă și zbuciumul fără scop și fără odihnă la toate nivelurile obiectualității pe care și din care este alcătuită lumea, și va dispărea și diversitatea formelor succesive, vor dispărea împreună cu forma toate manifestările ei cu formele lor generale, în spațiu și timp

și, în cele din urmă, și forma sa fundamentală, subiectul și obiectul. În fața noastră, în cele din urmă, va rămâne numai neantul. Dar ceea ce se împotrivesc acestei treceri în neant, natura noastră, este tocmai această voință de a exista (*Wille zum Leben*) din care suntem alcătuiți atât noi, cât și lumea noastră. Faptul că suntem atât de înfricoșați de neant sau – ceea ce este același lucru – că vrem să trăim înseamnă numai că noi înșine nu suntem nimic altceva decât voința de a trăi și nu cunoaștem nimic altceva în afară de aceasta. De aceea, ceea ce ne rămâne nouă, celor încă plini de voință, după distrugerea completă a voinței este, firește, neantul: dar și invers, pentru cei în care voința s-a transformat și a renunțat la sine, pentru aceștia lumea noastră atât de reală, cu toți Sorii și cu toate Căile ei Lactee, este neant.”

„Deșertăciunea deșertăciunilor, zice Ecclesiastul, deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt deșertăciuni! Ce folos are omul din toată truda lui cu care se trudește sub soare? Un neam trece și altul vine, dar pământul rămâne totdeauna.¹” „Ceea ce a fost, aceea va mai fi, și ceea ce s-a

¹Biblia, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002. Ecclesiastul 1:2-4 – n.tr.

întâmpat se va mai petrece, căci nu este nimic nou sub soare. Dacă este vreun lucru despre care să se spună: «Iată ceva nou!», aceasta a fost în vremurile străvechi, de dinaintea noastră. Nu ne aducem aminte despre cei ce au fost înainte, și tot așa despre cei ce vor veni pe urmă; nici o pomenire nu va mai fi la urma lor. Eu, Ecclesiastul, am fost regele lui Israel, în Ierusalim. Și m-am sârguit în inima mea să cercetez și să iau aminte cu înțelepciune la tot ceea ce se petrece sub cer. Acesta este un chin cumplit pe care Dumnezeu l-a dat fiilor oamenilor, ca să se chinuiască întru el. M-am uitat cu luare aminte la toate lucrările care se fac sub soare și iată: totul este deșertăciune și vânare de vânt!¹ „Grăit-am în inima mea: Cu adevărat am adunat și am strâns înțelepciune – mai mult decât toți cei care au fost înaintea mea în Ierusalim, căci inima mea a avut cu belșug înțelepciune și știință. Și mi-am silit inima ca să pătrund înțelepciunea și știința, prostia și nebunia, dar am înțeles că și aceasta este vânare de vânt. Că unde este multă înțelepciune este și multă amărăciune, și cel ce își înmulțește știința își sporește suferința”².

„Grăit-am inimii mele: «Vino să te ispitesc cu veselie și să te fac să guști plăcerea!» Și iată că

¹ Eccl. 1:9-14 – n.tr.

² Eccl. 1:16-18 – n.tr.

și aceasta este deșertăciune. «E nebunie!» am zis despre răs. Și despre veselie: «La ce poate să folosească?» Am cugetat apoi în inima mea să-mi desfățez trupul cu vin – pe când cugetul meu umbla după înțelepciune și cerceta nebunia – până ce voi vedea ceea ce este bun pentru fiii oamenilor să facă sub cer în vremea vieții lor. Am început lucrări mari: am zidit case, am sădit vii, am făcut grădini și parcuri și am sădit în ele tot felul de pomi roditori; mi-am făcut iazuri, ca să pot uda din ele o dumbravă unde creșteau copacii. Am cumpărat robi și roabe și am avut feciori născuți în casă, asemenea și turme de vite, și oi fără de număr, mai mult decât toți cei care au fost înaintea mea în Ierusalim. Am strâns aur și argint, și număr mare de împărați și de satrapi; am adus cântăreți și cântărețe și desfătarea fiilor omului mi-am agonisit: o prințesă și alte prințese. Am fost mare și am întrecut pe toți cei ce au trăit înaintea mea la Ierusalim și înțelepciunea a rămas cu mine. Și tot ceea ce doreau ochii mei nu am dat la o parte și nu am oprit inima mea de la nici o veselie, căci inima mea s-a bucurat de toată osteneala mea, și aceasta mi-a fost partea din toată munca mea. Apoi m-am uitat cu băgare de seamă la toate lucrurile pe care le-au făcut mâinile mele

și la truda cu care m-am trudit ca să le săvârșesc și iată, totul este deșertăciune și vânare de vânt și fără nici un folos sub soare. Și mi-am întors privirea să văd înțelepciunea, nebunia și prostia”¹.

„Dar am cunoscut și eu că aceeași soartă vor avea toți. Deci am zis în inima mea: «Aceeași soartă ca și cel nebun avea-voi și eu; atunci la ce îmi folosește înțelepciunea?» Și am zis în inima mea că și aceasta este o deșertăciune”².

„Căci pomenirea celui înțelept ca și a celui nebun nu este veșnică, fiindcă în zilele ce vor veni amândoi vor fi uitați; atunci înțeleptul moare ca și nebunul. Drept aceea am urât viața, căci rele sunt cele ce se fac sub soare; și totul este deșertăciune și vânare de vânt. Și am urât toată munca pe care am muncit-o sub soare, fiindcă voi lăsa-o omului care va veni după mine”³.

„Oare, ce-i rămâne omului din toată munca lui și din grija inimii lui cu care s-a trudit sub soare? Toate zilele lui nu sunt decât trudă și îndelungătatea lui nu-i decât necaz, nici chiar noaptea n-are odihnă inima lui. Și aceasta este deșertăciune! Nimic nu este mai bun pentru om decât

¹Eccl. 2:1-12 – n.tr.

²Eccl. 2:14-15 – n.tr.

³Eccl. 2:16-18 – n.tr.

să mănânce și să bea și să-și desfăteze sufletul cu mulțumirea din munca sa...”¹

„Căci toți au aceeași soartă: cel drept și cel păcătos, cel bun ca și cel rău, cel curat ca și cel necurat, cel care aduce jertfă ca și cel care nu aduce; cel bun ca și cel rău, cel ce jură ca și cel ce cinstește jurământul.

Este un mare rău în tot ceea ce se face sub soare, căci toți au aceeași soartă și pe lângă aceasta inima oamenilor este plină de răutate și nebunia din inima lor dăinuiește toată viața lor și se duc în același loc cu cei morți. Oare cine va rămâne în viață? Pentru toți cei vii este o nădejde, căci un câine viu este mai de preț decât un câine mort”².

Așa vorbește Solomon, sau cel care a scris aceste cuvinte³. Și iată ce spune înțelepciunea indiană: Sakyamuni, tânărul și fericitul prinț, față de care sunt ascunse toate bolile, grija și moartea, merge la plimbare și vede un bătrân fără dinți și plin de bale. Prințul, căruia i se ascunsese până

¹Eccl. 2: 22-24 – n.tr.

²Eccl. 9:2-6 – n.tr.

³De fapt, nu Solomon este autorul Ecclesiastului. Solomon a murit în jurul anului 930 î.Hr., în timp ce Ecclesiastul datează aproximativ din secolul III î.Hr. – n.red.

atunci bătrânețea, se miră și îl întreabă pe vizitativ ce este aceasta și de ce omul acesta a ajuns într-o stare atât de respingătoare și de jalnică. Iar când află că aceasta este soarta generală a tuturor oamenilor și că el, prințul cel tânăr, va păți în mod inevitabil același lucru, nu mai poate să-și continue plimbarea și poruncește să se întoarcă, să cugete la aceasta. Se zăvorăște undeva, singur, și se gândește. Și probabil că își inventează o alinare, căci iese după aceea din nou la plimbare, vesel și fericit. Dar de astă dată întâlnește un om bolnav. Îl vede sleit de puteri, vinețiu, tremurând, cu ochii tulburi. Prințul, față de care boala fusese ascunsă, se oprește și întreabă ce este aceasta. Iar când află că aceasta este boala căreia îi sunt supuși toți oamenii și că el însuși, prințul cel sănătos și fericit, se poate îmbolnăvi la fel mâine, din nou nu mai are chef să se veselească, poruncește să se întoarcă și din nou își caută o alinare, pe care probabil că o găsește, căci pornește pentru a treia oară la plimbare.

Dar a treia oară vede un spectacol nou: vede că oamenii duc ceva. „Ce este asta?” „Un mort.” „Ce înseamnă mort?” întreabă prințul. Și i se spune că a deveni mort înseamnă să devii așa cum este acel om. Prințul se apropie de mort, îl descoperă și îl

privește. „Și ce va fi cu el mai departe?” întreabă prințul. I se spune că va fi îngropat. „De ce?” Pentru că probabil că nu va mai fi niciodată viu și din el nu va mai rămâne decât duhoare și viermi. „Și aceasta este soarta tuturor oamenilor? Și cu mine se va întâmpla la fel? Mă vor îngropa și va veni duhoare de la mine și mă vor mânca viermii?” Da. „Înapoi! Nu mai merg la plimbare, n-am să mai merg niciodată!”

Și Sakymuni nu a putut găsi alinare în viață, și a hotărât că viața este cel mai mare rău, și și-a folosit toate forțele sufletului pentru a se elibera de ea și a-i elibera și pe alții. Și să-i elibereze în așa fel, încât nici după moarte viața să nu se reînnoiască în vreun fel, să distrugă viața definitiv, din rădăcină. Asta spune întreaga înțelepciune indiană.

Iată și răspunsurile directe pe care le dă înțelepciunea omenească atunci când răspunde la problema vieții.

„Viața trupului este rău și minciună. Și de aceea nimicirea acestei vieți a trupului este o fericire și noi trebuie s-o dorim”, spune Socrate.

„Viața este ceea ce nu ar trebui să existe, un rău, și trecerea în neant este singura fericire a vieții”, spune Schopenhauer.

„Totul pe lume – și prostia, și înțelepciunea, și bogăția, și sărăcia, și veselia, și amărăciunea –, totul este deșertăciune și fleacuri. Omul moare și nu rămâne nimic. Și asta e o prostie”, spune Solomon.

„A trăi cu conștiința inevitabilității suferințelor, a slăbiciunii, a bătrâneții și a morții nu se poate – trebuie să ne eliberăm de viață, de orice posibilitate de viață”, spune Buddha.

Și ceea ce au spus aceste minți strălucite este ceea ce au spus, au gândit și au simțit milioane de milioane de oameni la fel ca ei. Și cred că așa simt și eu.

Astfel că rătăcirea mea printre științe nu numai că nu m-a scos din disperare, ci, dimpotrivă, a accentuat-o. O știință nu răspundea la întrebările vieții, cealaltă răspundea confirmând direct disperarea mea și arătând că starea în care ajunseseam nu era rodul rătăcirii mele, a unei stări bolnave a minții, ci, dimpotrivă, mi-a întărit convingerea că gândeam corect și în concordanță cu concluziile celor mai strălucite minți ale omenirii.

Nu are rost să ne amăgim. Totul este deșertăciune. Fericit cel care nu s-a născut, moartea este mai bună decât viața; trebuie să scăpăm de ea.

VII

NEGĂSIND EXPLICAȚIA în știință, am început să caut această explicație în viață, sperând s-o găsesc la oamenii care mă înconjurau. Și am început să-i observ pe cei asemenea mie din jurul meu, să văd cum trăiesc și cum abordează această problemă, care pe mine mă dusesese la disperare.

Și iată ce am găsit la oamenii care se aflau în aceeași situație ca mine în ceea ce privește cultura și modul de viață.

Am constatat că pentru oamenii din anturajul meu există patru ieșiri din această situație îngrozitoare în care ne aflăm cu toții.

Prima ieșire este aceea a ignoranței. Ea constă în faptul că nu știi, nu înțelegi că viața este un rău și o absurditate. Oamenii din această categorie – în cea mai mare parte femei, oameni foarte tineri sau foarte mărginiți – încă nu au înțeles această problemă a vieții, cu care s-au confruntat Schopenhauer, Solomon, Buddha. Aceștia nu văd

nici balaurul care îi așteaptă, nici șoarecii care rod ramura de care se agață ei, dar ling picăturile de miere. Însă ling aceste picături de miere numai până la un moment dat: ceva le atrage atenția asupra balaurului și a șoarecilor, și s-a terminat cu linsul. N-am avut nimic de învățat de la ei, nu poți înceta să știi ceea ce știi.

A doua ieșire este epicureismul. Acesta înseamnă că, deși suntem deplin conștienți de lipsa de speranță a vieții, vom profita de bucuriile care există deocamdată, fără să privim nici la balaur, nici la șoareci, și vom linge mierea în cel mai bun mod, mai ales dacă pe ramură a căzut multă miere. Solomon exprimă această soluție în felul următor: „Și am ridicat în slăvi veselia, căci nu este nimic mai bun pentru om sub soare decât să mănânce, să bea și să se veselească. Numai de l-ar întovărăși la lucrul lui în tot timpul vieții pe care Dumnezeu i-o dă sub soare!”

„Du-te și mănâncă cu bucurie pâinea ta și bea cu inimă bună vinul tău...”²

„Bucură-te de viață cu femeia pe care o iubești în toate zilele vieții tale celei deșarte, pe care ți-a hărăzit-o Dumnezeu sub soare; căci aceasta este

¹ Eccl. 8:15 – n.tr.

² Eccl. 9:7 – n.tr..

partea ta în viață și în mijlocul trudei cu care te ostenești sub soare. Tot ceea ce mâna ta prinde să săvârșească, fă cu hotărâre, căci în locuința morților în care te vei duce nu se află nici faptă, nici punere la cale, nici știință, nici înțelepciune.”¹

Această a doua ieșire este aplicată de majoritatea oamenilor din cercul nostru.

În condițiile în care trăiesc aceștia, au parte mai mult de lucruri bune decât de lucruri rele, iar meschinăria morală le dă posibilitatea să uite că poziția lor avantajoasă este întâmplătoare, că nu toți bărbații pot avea o mie de femei și de palate, precum Solomon, că la fiecare bărbat cu o mie de femei există o mie de bărbați fără femeie, pentru fiecare palat există o mie de oameni care le construiesc cu sudoarea frunții și că această întâmplare care m-a făcut pe mine Solomon poate să mă facă mâine robul lui Solomon. Imaginația mărginită a acestor oameni le dă posibilitatea să uite ceea ce nu-i dădea pace lui Buddha – inevitabilitatea bolii, a bătrâneții și a morții, care azi-mâine va distruge toate aceste plăceri. Faptul că unii dintre acești oameni afirmă că gândirea și imaginația lor îngustă reprezintă o filosofie pe care o numesc

¹ Eccl. 9:9-10 – n.tr..

pozitivă nu-i scoate, după părerea mea, din rândul celor care, nevăzând problema, ling mierea. Și nu am putut să-i imit pe aceștia: neavând imaginația lor mărginită, nu am putut s-o produc artificial în mine. Și nu am putut, așa cum nu poate niciun om viu, să-mi iau ochii de la șoareci și de la balaur, odată ce i-am văzut.

A treia ieșire este cea a puterii și a energiei. Aceasta constă în distrugerea vieții, odată ce ai înțeles că viața este un rău și o absurditate. Așa procedează oamenii puternici și consecvenți, puțini la număr. Înțelegând toată stupiditatea farsei care li se joacă și știind că fericirea celor morți este mai mare decât fericirea celor vii și că cel mai bine este să nu exiști, procedează în consecință și pun capăt dintr-odată acestei farse prostești, căci există numeroase mijloace: ștreangul de gât, apa, cuțitul ca să le străpungă inima, trenul pe calea ferată. Și oamenii din anturajul nostru care procedează în acest fel sunt din ce în ce mai numeroși. Oamenii procedează așa cel mai adesea în cea mai frumoasă perioadă a vieții, atunci când forțele sufletului se află în plină înflorire și încă nu au deprins decât puține obiceiuri ce înjosesc gândirea omenească. Am văzut că aceasta este ieșirea cea mai demnă și am vrut să procedez în acest fel.

A patra ieșire este ieșirea slăbiciunii. Aceasta constă în faptul că, deși omul înțelege răul și absurditatea vieții, continuă să se târască înainte, cu toate că știe că acest lucru nu va duce la nimic. Oamenii din această categorie știu că moartea este mai bună decât viața, dar, neavând putere să procedeze în mod rațional – să curme mai repede amăgirea și să se omoare –, parcă mai așteaptă ceva. Aceasta este ieșirea slăbiciunii, căci, dacă știu că există ceva mai bun și acest lucru este la îndemâna mea, de ce să nu mă las în voia lui? Eu mă aflu în această categorie.

Astfel, oamenii din categoria mea se salvează pe patru căi de contradicția cumplită. Dar, indiferent cât de mult mi-am încordat puterea intelectuală, în afară de aceste patru ieșiri nu am găsit niciuna. O ieșire este să nu înțelegi că viața este o absurditate, o deșertăciune și un rău și că este mai bine să nu trăiești. Nu puteam să nu știu acest lucru și, din moment ce-l știam, nu puteam să închid ochii în fața lui. A doua ieșire este să profiți de viață așa cum este, fără să te gândești la viitor. Și n-am putut să fac nici asta. Eu, precum Sakya-muni, nu mai puteam să merg la vânătoare când știam că există bătrânețe, suferință, moarte. Imaginația mea era prea vie. În afară de aceasta, nu

mă puteam bucura de plăcerea de moment care apărea întâmplător în calea mea. A treia ieșire: înțelegând că viața este un rău și o absurditate, să o întrerupi, să te omori. Înțelesesem acest lucru, dar nu știu de ce tot amânam.

A patra ieșire – să trăiești precum Solomon, Schopenhauer – este să știi că viața este o farsă prostească jucată ție, și cu toate acestea să trăiești, să te speli, să te îmbraci, să mănânci, să vorbești, ba chiar să și scrii cărți. Asta era pentru mine dezgustător, chinuitor, dar continuam să rămân în această situație.

Acum pricep că, dacă nu m-am omorât, cauza a fost conștiința tulbure a incorectitudinii gândurilor mele. Indiferent cât de convingător și de indubitabil mi se părea raționamentul meu și al înțelepților care ne conduseseră la recunoașterea absurdității vieții, rămăsese în mine o îndoială vagă cu privire la corectitudinea punctului de plecare al raționamentului meu.

Iată cum stăteau lucrurile: eu, rațiunea mea, susțineam că viața este irațională. Dacă nu există nimic mai presus de rațiune (nu există și nimic nu poate să demonstreze că ar exista), atunci pentru mine rațiunea este creatoarea vieții. Dacă nu ar exista rațiune, pentru mine nu ar exista nici

viață. Cum poate această rațiune să nege viața și să fie ea însăși creatoarea vieții? Sau, pe de altă parte: dacă nu ar fi existat viață, nu ar fi existat nici rațiunea mea – cu alte cuvinte, rațiunea este fiica vieții. Viața este totul. Rațiunea este rodul vieții, iar această rațiune neagă însăși viața. Simțeam că aici ceva nu era în regulă. Viața este un rău absurd, acest lucru este neîndoielnic, îmi spuneam eu. Dar eu am trăit, încă mai trăiesc, întreaga omenire a trăit și trăiește. Cum se poate? Pentru ce trăiește, din moment ce ar putea să nu trăiască? Cum așa? Numai eu și cu Schopenhauer suntem atât de deștepți, încât am înțeles absurditatea și răul vieții?

Reflecțiile referitoare la deșertăciunea vieții nu sunt chiar așa de complicate, și le-au făcut de mult chiar și oamenii cei mai simpli; în ciuda acestui fapt, acești oameni au trăit și trăiesc. Cum așa? Toți trăiesc și nu le trece niciodată prin minte să se îndoiască de raționalitatea vieții?

Știința mea, confirmată de înțelepciunea înțelepților, mi-a dezvăluit că totul pe lume – materia organică și anorganică – este alcătuit într-un mod neobișnuit de înțelept, numai situația mea este absurdă. Dar acești nătărăi, masele uriașe de oameni simpli, nu știu nimic despre modul în care

este alcătuită materia organică și anorganică în lume. Ei trăiesc și li se pare că viața este alcătuită foarte rațional!

Și atunci mi-am zis: dar dacă mai este ceva ce eu încă nu știu? Căci exact așa procedează ignoranța. Ignoranța spune întotdeauna același lucru. Când nu știe ceva, spune că ceea ce nu știe este o prostie. În ultimă instanță, concluzia este că există o întreagă omenire care a trăit și trăiește, ca și cum ar înțelege care este sensul vieții ei, căci, dacă nu l-ar înțelege, nu ar putea să trăiască, iar eu spun că toată această viață este o absurditate și nu pot să trăiesc.

Nu ne împiedică nimeni pe mine și pe Schopenhauer să negăm viața. Dar atunci omoară-te – și nu vei mai judeca! Nu-ți place viața, omoară-te! Trăiești, dar nu poți înțelege sensul vieții; atunci pune-i capăt, nu te mai învârti în această viață, povestind și scriind că nu înțelegi viața.

Căci, în fond, ce altceva suntem noi, cei convinși de necesitatea sinuciderii și neavând puterea s-o comitem, decât cei mai slabi, mai inconsecvenți și, sincer vorbind, cei mai proști oameni, preocupați de prostia lor mai mult decât se cuvine?

În realitate, din vremurile de demult, de când există viața, despre care mai știu și eu câte ceva,

oamenii au trăit cunoscând această cugetare referitoare la zădărnicia vieții, care mie mi-a dezvăluit absurditatea ei. Și totuși și-au trăit viața și i-au conferit un sens anume. Din vremurile când a început viața oamenilor, aceștia au avut un sens al vieții și au dus această viață până în vremea mea. Tot ceea ce se află în mine și în jurul meu este rodul cunoștințelor lor despre viață. Aceleași instrumente de gândire cu care judec acum această viață și o condamn au fost create tot de ei, de nimeni altcineva. Eu însumi m-am născut, am crescut și am fost educat datorită lor. Ei au extras fierul, ne-au învățat să defrișăm pădurea, au domesticit vacile, caii, au învățat să semene, să trăiască împreună, ne-au orânduit viața; m-au învățat să gândesc, să vorbesc. Iar eu, vlăstarul lor, hrănit de ei, crescut de ei, educat de ei, gândind cu cuvintele și cu gândurile lor, le demonstrez că ei sunt o absurditate! „Aici ceva nu este în regulă”, mi-am spus eu. „Undeva am greșit.”

Dar unde era greșeala, asta nu puteam nici cum să-mi dau seama.

VIII

TOATE ACESTE îndoieli, pe care acum sunt în stare să le exprim mai mult sau mai puțin coerent, pe atunci nu le puteam formula. Pe atunci doar simțeam că, indiferent cât de inevitabil de logice erau concluziile mele referitoare la zădărniciia vieții, confirmate de cei mai mari gânditori, era ceva greșit în ele. În raționament ca atare, în formularea problemei, nu știam; simțeam doar că, oricât de convingătoare era raționalitatea desăvârșită, era prea puțin. Toate aceste argumente nu mă puteau convinge să fac ceea ce decurgea din raționamentele mele, adică să mă omor. Și aș spune un neadevăr dacă aș afirma că nu m-am omorât și am ajuns la ceea ce am ajuns pe calea rațiunii. Rațiunea acționa, dar mai acționa și altceva, ce nu pot numi altfel decât conștiința vieții.

Și mai acționa o forță, una care mă obliga să-mi îndrept atenția asupra unui anumit lucru, și nu la altceva, iar această forță m-a scos din situația

mea disperată și mi-a îndrumat rațiunea cu totul altfel. M-a obligat să conștientizez faptul că eu și sutele de oameni asemenea mie nu suntem toată omenirea, iar viața omenirii încă nu o cunosc.

Examinând cercul îngust al celor de o vârstă cu mine, am văzut numai oameni care nu înțelegeau problema, oameni care înțelegeau problema și o înăbușeau în beția vieții, oameni care o înțelegeau și își puneau capăt vieții și cei care o înțelegeau și, din slăbiciune, duceau până la capăt o viață disperată. Și nu vedeam alții. Mi se părea că acest cerc îngust de oameni culți, bogați și trândavi, din care făceam parte și eu, alcătuiește toată omenirea și că miliardele de oameni care au trăit și trăiesc sunt așa, un fel de animale, nu oameni.

Cât de ciudat, din cale-afară de incredibil mi se pare acum faptul că – reflectând la viață – am putut să trec cu vederea viața omenirii care mă înconjura din toate părțile, am putut să greșesc în așa măsură și atât de ridicol, încât să cred că viața mea, a lui Solomon și a lui Schopenhauer sunt vieți adevărate, normale, iar viața atâtor miliarde de oameni este o împrejurare nedemnă de atenție; oricât mi s-ar părea acum de ciudat, văd că așa a fost. În rătăcirea trufiei minții mele, mi se părea atât de neîndoielnic faptul că eu,

împreună cu Solomon și cu Schopenhauer, am pus problema atât de corect și de precis, încât nu poate exista nimic altceva; atât de neîndoielnic mi se părea că toate aceste miliarde de oameni fac parte dintre cei care încă nu au ajuns la sesizarea întregii profunzimi a problemei, încât căutam sensul vieții și nu m-am întrebat nici măcar o singură dată: „Dar ce fel de sens atribuie și au atribuit vieții lor toate miliardele de oameni care au trăit și trăiesc pe lume?”

Am trăit multă vreme în această nebunie atât de caracteristică nouă – celor mai liberali și mai învățați oameni – nu atât în vorbe, cât în fapte. Dar fie datorită iubirii mele instinctive oarecum ciudate față de adevăratul popor muncitor, care m-a făcut să-l înțeleg și să văd că nu este așa de prost cum credem noi, fie datorită convingerii mele sincere că ceea ce știu cel mai bine este să mă spânzur, intuiam că, dacă vreau să trăiesc și să înțeleg sensul vieții, atunci trebuie să caut sensul acesteia nu la cei care și-au pierdut simțul vieții și doresc să se omoare, ci la miliardele de oameni care au trăit și trăiesc, care alcătuiesc viața și poartă și povara vieții noastre, și a propriei vieți. Și am privit masele uriașe de oameni simpli – nu bogați și nici învățați – care au trăit și

trăiesc și am văzut cu totul altceva. Am văzut că din toate aceste miliarde de oameni care au trăit și care trăiesc, niciunul – cu rare excepții – nu se încadrează în categoriile mele; acești oameni nu pot considera că nu înțeleg chestiunea, pentru că o formulează ei înșiși și răspund la ea cu o neobișnuită claritate. Nu pot nici să-i consideri epicurei, pentru că viața lor este alcătuită mai degrabă din privațiuni și suferințe, decât din desfătări; să consider că aceștia duc o viață fără sens, asta pot încă și mai puțin, deoarece explică ei înșiși fiecare act al vieții lor, și chiar și moartea. Și consideră sinuciderea drept cel mai mare rău.

Am constatat că toată omenirea are o anumită știință cu privire la sensul vieții, nerecunoscută și disprețuită de mine. Aceasta însemna că știința rațională nu explică sensul vieții, ci exclude viața; sensul atribuit vieții de miliardele de oameni, de întreaga omenire, este clădit pe o știință disprețuită și falsă.

Cunoașterea rațională, prin persoana învățaților și înțelepților, neagă sensul vieții, iar masele uriașe de oameni, toată omenirea, recunosc acest sens prin cunoașterea irațională. Iar această cunoaștere irațională este credința, cea pe care eu nu am putut să nu o dau la o parte. Este Dum-

nezeu, este Facerea lumii în șase zile, diavolii și îngerii și tot ceea ce nu pot să accept fără să-mi ies din minți.

Situația mea era cumplită. Știam că nu voi găsi nimic pe calea cunoașterii raționale, în afară de negarea vieții, iar acolo, în credință, nu este nimic, în afară de negarea rațiunii, încă și mai imposibilă decât negarea vieții. Potrivit cunoașterii raționale, reieșea că viața este un rău, și oamenii știu acest lucru, de oameni depinde să nu trăiască, dar ei au trăit și trăiesc, eu însumi trăiam, deși știam de mult că viața este absurdă și că reprezintă un rău. Potrivit credinței, reieșea că, pentru a înțelege sensul vieții, trebuie să renunț la rațiune, însuși lucrul pentru care este nevoie de sens.

IX

APĂRUSE O contradicție din care existau numai două ieșiri: fie ceea ce eu numeam rațional nu era chiar așa de rațional cum credeam, fie ceea ce mie mi se părea irațional nu era chiar așa de irațional cum credeam. Și am început să verific succesiunea raționamentelor cunoașterii mele raționale.

Analizând mai atent succesiunea raționamentelor cunoașterii raționale, am constatat că este absolut corectă. Concluzia conform căreia viața este neant era inevitabilă. Dar am văzut și greșeala. Greșeala consta în faptul că modul în care gândeam nu corespundea întrebării pusă de mine. Întrebarea era aceasta: „Ce rost are să trăiesc, adică ce va rămâne adevărat, nepieritor din viața mea iluzorie și pieritoare, ce sens are existența mea finită în această lume infinită?” Și ca să răspund la această întrebare, am studiat viața.

Era clar că soluțiile tuturor chestiunilor posibile ale vieții nu puteau să mă satisfacă, pentru că întrebarea mea, oricât de simplă ar părea la început, include în sine necesitatea de a explica finitul prin infinit și invers.

Întrebam: care este însemnătatea atemporală, acausală, aspațială a vieții mele? Și răspundeam la întrebare: care este însemnătatea temporală, cauzală și spațială a vieții mele? A reieșit că, după un îndelungat efort de gândire, am fost nevoit să răspund: niciuna.

În raționamentele mele comparam în permanență – și nici nu puteam proceda altfel – finitul cu finitul și infinitul cu infinitul, și nu puteam proceda altfel; forța este forță, materia este materie, voința este voință, infinitul este infinit, neantul este neant, și mai departe nu putea să iasă nimic.

Se întâmpla ceva asemănător cu situația din matematică în care, crezând că rezolvi o ecuație, rezolvi o identitate. Mersul raționamentelor este corect, dar rezultatul la care ajungi este că $a = a$, sau $x = x$, sau $0 = 0$. Același lucru se întâmplase și cu raționamentul meu referitor la chestiunea semnificației vieții mele. Răspunsurile date de

întreaga știință la această întrebare erau numai identități.

Și, într-adevăr, cunoașterea strict rațională, cunoașterea care, așa cum a făcut Descartes, începe de la a pune totul sub semnul întrebării, dă la o parte orice cunoaștere bazată pe credință și construiește totul din nou pe baza legilor rațiunii și ale experienței, și nu poate da alt răspuns la întrebarea vieții decât cel pe care îl promisem și eu: un răspuns nedefinit. Numai la început mi se păruse că știința dăduse un răspuns afirmativ – răspunsul lui Schopenhauer: viața nu are sens, viața este un rău. Dar, studiind chestiunea, am înțeles că răspunsul nu este pozitiv, că numai sentimentul meu l-a exprimat așa. Răspunsul exprimat strict, așa cum este exprimat la brahmani, la Solomon și la Schopenhauer, este numai un răspuns nedefinit, sau identitatea $0 = 0$.

Înțelegând aceasta, mi-am dat seama că nici nu trebuia să caut răspunsul la întrebarea mea în cunoașterea rațională și că răspunsul dat de cunoașterea rațională este numai o dovadă că răspunsul poate fi primit numai atunci când întrebarea este pusă în alt fel, numai atunci când în raționament va fi introdusă întrebarea referitoare la raportul dintre finit și infinit. Am mai înțeles și că,

indiferent cât de iraționale și denaturate sunt răspunsurile date de credință, acestea au avantajul că introduc în fiecare răspuns raportul dintre finit și infinit, fără de care nu poate exista răspuns. În credință, oricum aş pune întrebarea: „Cum să trăiesc?”, răspunsul este: „După legea Domnului”. „Ce se va alege de viața mea?” „Chinurile veșnice sau fericirea veșnică.” „Ce sens nu este distrus de moarte?” „Unirea cu Dumnezeu cel infinit, raiul.”

Astfel că, în afară de cunoașterea rațională, care înainte mi se părea unica, am fost silit în mod inevitabil să recunosc că întreaga omenire vie mai are și o altă cunoaștere, nerațională – credința, care îi dă posibilitatea să trăiască. Întreaga iraționalitate a credinței era pentru mine aceeași ca mai înainte și nu puteam admite că ea este cea care dă omenirii răspunsuri la problemele vieții și, drept urmare, posibilitatea de a trăi.

Cunoașterea rațională m-a condus la recunoașterea faptului că existența este fără sens; viața mea se oprișe și am vurt să mă autodistrug. Privind la oameni, la întreaga omenire, am văzut că oamenii trăiesc și afirmă că ei cunosc sensul vieții. M-am uitat la mine însumi: puteam să trăiesc numai atât timp cât știam sensul vieții. La fel ca ceilalți oameni, tot credința era cea

care dădea un sens vieții mele și posibilitatea de a trăi.

Privind mai departe, la oamenii din alte țări, la cei contemporani cu mine și la cei care nu mai trăiau, am văzut același lucru. De când există omenirea, acolo unde este viață, credința dă posibilitatea de a trăi, iar trăsăturile principale ale credinței sunt pretutindeni aceleași.

Indiferent ce fel de răspunsuri ne-ar da o anumită credință religioasă, orice răspuns al credinței conferă existenței finite a omului sensul infinitului – sens care nu este anihilat de suferințe, de lipsuri și de moarte. Aceasta înseamnă că numai în credință se poate găsi sensul și posibilitatea vieții. Și am înțeles că credința – în sensul ei cel mai profund – nu este numai „dezvăluirea celor nevăzute” etc., nu este revelație (acesta este numai unul dintre semnele credinței), nu este numai relația dintre om și Dumnezeu (trebuie să definim mai întâi credința și apoi pe Dumnezeu, nu prin Dumnezeu să definim credința), nu este numai acordul cu ceea ce li s-a spus oamenilor, așa cum se înțelege cel mai des credința – credința este cunoașterea sensului vieții omenești, ceea ce îl face pe om să nu se nimicească pe sine și să trăiască.

Credința este forța vieții. Dacă omul trăiește, să creadă în ceva. Dacă nu ar crede că trebuie să trăiască pentru ceva, nu ar trăi. Dacă nu vede și nu înțelege caracterul iluzoriu al finitului, trebuie să creadă în infinit. Fără credință nu se poate trăi.

Și mi-am amintit tot parcursul frământărilor mele interioare și m-am îngrozit. Acum îmi era clar că, pentru ca omul să poată trăi, trebuie fie să nu vadă infinitul, fie să aibă o explicație a sensului vieții în care finitul să fie considerat egal cu infinitul. Eu aveam o astfel de explicație, dar nu-mi era necesară atât timp cât credeam în finit, și am început s-o verific prin rațiune. Și în lumina rațiunii toată explicația anterioară s-a făcut praf și pulbere. Dar a venit un moment când am încetat să mai cred în finit. Și atunci am început să construiesc pe baze raționale, din ceea ce știam, o explicație care să dea sens vieții; dar n-am reușit să construiesc nimic. Împreună cu cele mai strălucite minți ale lumii, am ajuns la concluzia că $0 = 0$ și m-am mirat foarte tare că am obținut această soluție, atunci când nici n-aș fi putut obține nimic altceva.

Ce făceam atunci când căutam răspunsul în științele experimentale? Voiam să știu de ce trăiesc, și pentru aceasta studiam tot ceea ce era în

afara mea. Firește că puteam să aflu foarte multe, dar nimic din ceea ce îmi era necesar.

Ce făceam atunci când căutam răspunsul în științele filosofice? Studiam gândurile ființelor care se aflau în aceeași situație ca mine și care nu aveau răspuns la întrebarea: pentru ce trăiesc? Firește că nu puteam afla nimic altceva decât ceea ce știam deja, și anume că nu se poate ști nimic.

Ce sunt eu? O parte a infinitului. În aceste cuvinte se află întreaga problemă. Nu cumva omnia și-a pus această întrebare abia acum? Nu cumva nimeni până la mine nu și-a pus această întrebare – o întrebare atât de simplă, care stă pe limba oricărui copil deștept?

Dar această întrebare a fost pusă de când există oamenii; și de când există oamenii, este clar că pentru rezolvarea acestei probleme nu este suficient să considerăm finitul egal cu finitul și infinitul egal cu infinitul, căci relațiile dintre finit și infinit au fost căutate și exprimate de când există oamenii.

Noi supunem cercetării logice toate aceste noțiuni în care se echivalează finitul cu infinitul și se obțin sensul vieții, conceptele de Dumnezeu, de libertate, de bine. Și aceste noțiuni nu rezistă în fața criticii rațiunii.

Dacă nu ar fi atât de cumplit, ar fi ridicol cu câtă mândrie și încântare de sine demontăm ceasul ca niște copii, îi scoatem arcul, facem din el o jucărie și apoi ne mirăm când ceasul nu mai merge.

Ne este necesară și prețioasă o rezolvare a contradicției dintre finit și infinit și un răspuns la chestiunea vieții formulat în așa fel încât să facă posibilă viața. Și aceasta este singura soluție pe care o întâlnim pretutindeni, totdeauna și la toate popoarele – o soluție care vine din timpuri când viața oamenilor se pierde pentru noi; o soluție atât de dificilă, încât nu putem face nimic asemănător –, iar noi distrugem nesăbuiți această soluție pentru a pune din nou întrebarea pe care ne-o punem toți și la care nu există răspuns.

Noțiunea de Dumnezeu infinit, de dumnezeire a sufletului, de legătură a faptelor oamenilor cu Dumnezeu, noțiunile de bine și de rău moral, toate acestea sunt concepte elaborate în istoria îndepărtată a vieții omenirii, ascunsă ochilor noștri, fără de care nu ar exista viață și nu aş exista nici eu; iar eu, azvârlind la o parte toată această trudă a întregii omeniri vreau să fac de unul singur totul, într-un mod nou și în felul meu.

Nu așa gândeam pe atunci, dar germeii acestor gânduri erau deja în mine. Înțelegeam că: 1) poziția mea, la fel ca a lui Schopenhauer și Solomon, indiferent de înțelepciunea noastră, era greșită: înțelegem că viața este un rău, și cu toate acestea trăim. Aceasta este în mod clar stupid, pentru că, dacă viața este stupidă – și mie îmi place atât de mult tot ceea ce este rațional –, atunci ea trebuie distrusă, ca să nu mai existe nimeni care s-o nege. 2) Înțelegeam că toate raționamentele noastre se învârt într-un cerc vicios, ca o roată dințată care nu se potrivește în zimții alteia. Indiferent cât de mult și de bine am raționa, nu putem obține răspuns la întrebare și întotdeauna 0 va fi egal cu 0, ceea înseamnă că, probabil, calea noastră este greșită. 3) Începeam să înțeleg că în răspunsurile date de credință se păstrează înțelepciunea cea mai profundă a omenirii, că nu aveam dreptul să le neg pe baza rațiunii și – lucrul cel mai important – că acestea sunt singurele răspunsuri la întrebările vieții.

X

ÎNTELEGEAM ACEST lucru, dar tot nu-mi era mai ușor. Eram gata să adopt orice credință, numai să nu-mi ceară o negare directă a rațiunii, ceea ce ar fi fost o minciună. Așa că am studiat textele budismului și mahomedanismului, și cel mai mult cele ale creștinismului, și viața creștinilor din jurul meu.

Firește, m-am adresat în primul rând credincioșilor din anturajul meu, oamenilor învățați, teologilor ortodocși, monahilor bătrâni, teologilor ortodocși de orientare nouă, ba chiar și așa-numiților creștini noi, care mărturiseau mântuirea prin credință și ispășire. Și mă agățam de acești credincioși și îi întrebam despre modul în care cred și în ce anume văd sensul vieții.

Deși făceam toate concesiile cu putință și evitam orice dispute, nu puteam accepta credința acestor oameni – vedeam că ceea ce prezentau ei drept credință nu era o lămurire, ci o ascundere a

sensului vieții și își întăreau propria credință nu pentru a răspunde la această problemă a vieții, care mă atrăsese către credință, ci pentru alte scopuri, străine mie.

Îmi amintesc sentimentul chinuitor de spaimă la gândul că mă voi întoarce la disperarea de mai înainte, după speranța pe care o trăisem de multe, de nenumărate ori în relațiile cu acești oameni.

Cu cât îmi expuneau mai mult și mai amănunțit învățătura lor despre credință, cu atât mai limpede vedeam rătăcirea lor și îmi pierdeam speranța că voi găsi în credința lor explicația sensului vieții.

Dar nu m-a îndepărtat de ei faptul că amestecau în adevărurile creștine, care îmi fuseseră întotdeauna apropiate, multe alte lucruri inutile și iraționale; m-a îndepărtat constatarea că viața acestor oameni era la fel ca a mea, cu singura deosebire că nu corespundea cu principiile pe care le expuneau în învățătura lor despre credință.

Simțeam clar că se amăgesc și că, la fel ca mine, nici ei nu au alt sens al vieții decât să trăiască atât cât le este dat și să ia tot ce pot apuca. Mi-am dat seama de aceasta căci, dacă și-ar fi însușit acel sens prin care se distruge orice teamă

de privațiuni, de suferințe și de moarte, nu s-ar mai fi temut de ele. Dar ei, acești credincioși din anturajul nostru, trăiau în belșug, la fel ca mine, se străduiau să-l sporească sau să-l păstreze, se temeau de lipsuri, de suferințe, de moarte și trăiau la fel cum trăiam eu și noi toți, necredincioșii, satisfăcându-și poftele la fel de urât, dacă nu chiar mai urât decât necredincioșii.

Niciun fel de raționamente nu mă puteau convinge de autenticitatea credinței lor. M-ar fi putut convinge numai acțiuni care să demonstreze că și-au însușit acel sens al vieții în care sărăcia, boala și moartea – care pe mine mă îngrozeau – nu-i speriau. Dar nu vedeam astfel de acțiuni printre diverșii credincioși din cercul nostru. Dimpotrivă, le vedeam printre oamenii cei mai necredincioși din cercul nostru, dar nicio dată printre așa-numiții credincioși din anturajul nostru.

Și atunci am înțeles: credința acestor oameni nu era cea pe care o căutam eu, credința lor nu era credință, ci numai una dintre desfătărilor epicureice ale vieții. Am înțeles că această credință poate servi nu pentru alinare, ci eventual pentru împrăștierea remușcărilor unuia ca Solomon, care se căiește pe patul de moarte; dar nu ser-

vește marii majorități a omenirii, care este chemată nu să se veselească folosind truda altora, ci să creeze viață. Pentru ca toată omenirea să poată trăi, ca ea să asigure perpetuarea vieții, conferindu-i un sens, aceste miliarde de oameni trebuie să dețină altceva, o cunoaștere autentică a credinței. Căci nu faptul că eu, Solomon și Schopenhauer nu ne-am sinucis m-a convins de existența credinței, ci faptul că aceste miliarde au trăit și trăiesc și ne-au purtat pe mine și pe Solomon pe valurile vieții lor.

Și am început să mă apropii de credincioșii din rândurile oamenilor săraci, simpli, neînvățați, pribegi, călugări, rascolnici, mujici. Credința acestor oameni din popor era tot creștină, asemenea credinței pseudo-credincioșilor din cercul nostru.

Adevărurile creștine erau amestecate și cu multe superstiții, dar deosebirea era că superstițiile credincioșilor din cercul nostru erau absolut inutile, nu aveau legătură cu viața, erau numai un fel de desfătare epicureică; superstițiile credincioșilor din rândurile poporului truditor erau în așa măsură împletite cu existența lor, că nu ne puteam imagina viața acestora fără superstiții; erau o condiție necesară a acestei vieți. Întreaga viață a credincioșilor din anturajul nostru era în

contradicție cu credința lor, toată viața oamenilor credincioși și truditoresc era o confirmare a acelui sens al vieții pe care îl dă cunoașterea credinței. Și am început să examinez viața și credințele acestor oameni, și cu cât le priveam mai mult, cu atât mă convingeam mai mult că adevărata credință este la ei. Credința le era necesară și numai ea conferea sens vieții lor și o făcea posibilă. Spre deosebire de ceea ce vedeam în cercul nostru, unde viața fără credință era posibilă și unde din câteva mii de oameni abia dacă unul singur se declara credincios, în mediul lor abia dacă se găsea un necredincios la o mie de credincioși. Spre deosebire de ceea ce vedeam în cercul nostru, unde toată viața trecea în trândăvie, desfătări și nemulțumire față de viață, am văzut că întreaga viață a acestor oameni trecea în trudă anevoioasă, iar ei erau mai puțin nemulțumiți de viață decât cei bogați. Spre deosebire de faptul că oamenii din cercul nostru se împotrivesc destinului și sunt indignați de el din cauza privațiunilor și suferințelor, acești oameni acceptau bolile și amărăciunea fără niciun fel de nedumerire, de împotrivire, cu încrederea calmă și fermă că toate acestea așa trebuie să fie și că nu se poate altfel, că totul este bine. Spre deosebire de faptul că cu cât suntem

mai deștepți, cu atât înțelegem mai puțin sensul vieții și vedem un fel de batjocură răutăcioasă în faptul că suferim și murim, oamenii aceștia trăiesc, suferă și se apropie de moarte cu seninătate, de cele mai multe ori cu bucurie. Spre deosebire de faptul că moartea senină, moartea fără spaimă și disperare este cea mai rară excepție în cercul nostru, moartea zbuciumată, neîmpăcată și tristă este cea mai rară excepție în popor. Și astfel de oameni, lipsiți de tot ceea ce pentru noi și pentru Solomon constituie unica fericire a vieții – dar care, cu toate acestea, trăiesc în cea mai mare fericire –, reprezintă marea majoritate.

M-am uitat mai departe împrejurul meu. Și am cercetat viața marilor mase de oameni din trecut și de acum. Și i-am văzut pe cei care au înțeles sensul vieții, care au știut să trăiască și să moară, și nu erau doi, trei, zece, ci zeci, mii și milioane. Și toți aceștia, extrem de diferiți unii de alții în privința moravurilor, a inteligenței, învățaturii și poziției, – și în totală contradicție cu ignoranța mea –, știau cât se poate de bine care este sensul vieții și al morții, munceau liniștiți, îndurau privațiunile și suferințele, trăiau și mureau, văzând în aceasta nu o deșertăciune, ci un bine.

Și i-am îndrăgit pe acești oameni. Cu cât pătrundeam mai mult în viața oamenilor vii și în viața oamenilor morți, despre care citeam și ascultam, cu atât îi iubeam mai tare și cu atât mi-a fost și mie însumi mai ușor să trăiesc. Am trăit în felul acesta doi ani și am suferit o schimbare care se pregătea de mult și ale cărei premise se aflau de mult în mine. Viața anturajului meu – a celor bogați și învățați – nu numai că m-a dezgustat, dar și-a pierdut orice sens. Toate acțiunile noastre, raționamentele, știința, arta, toate acestea mi se păreau un răsfăț. Am înțeles că aici nu se poate căuta sensul. Acțiunile poporului truditor, care crea viața, mi se păreau singurul lucru adevărat. Și am înțeles că sensul oferit de această viață este autentic și l-am acceptat.

XI

ȘI AMINTINDU-MI cum aceleași credințe mă îndepărtaseră și mi se păruseră lipsite de sens auzindu-le din gura celor care trăiau în contradicție cu ele, amintindu-mi cum aceleași credințe mă atrăseseră și îmi păruseră raționale când văzusem că există oameni care trăiesc în conformitate cu ele, am înțeles de ce altădată dădusem la o parte aceste credințe și le considerasem absurde, iar acum le acceptam și le găseam pline de sens. Am înțeles că greșisem și cum anume greșisem. Greșisem nu atât pentru că gândisem incorect, ci mai ales pentru că trăiam greșit. Am înțeles că adevărul îmi rămăsese ascuns nu atât din pricina gândirii mele greșite, ci deoarece îmi iroseam viața în satisfacerea poftelor. Am înțeles că atât întrebarea mea despre ce este viața mea, cât și răspunsul „Este un rău” erau absolut corecte.

Incorect era numai faptul că extinsesem asupra vieții, în general, răspunsul care se refe-

rea numai la mine. Îmi pusesem întrebarea: „Ce este viața mea?” și promisem răspunsul „Un rău și o absurditate”. Și era exact: viața mea – irosită în satisfacerea poftelor – era absurdă și rea, și de aceea răspunsul „Viața este un rău și o absurditate” se referea numai la viața mea, nu la viața umană în general. Am înțeles adevărul – pe care ulterior l-am găsit în Evanghelie – că oamenii iubesc mai mult întunericul decât lumina pentru că faptele lor sunt rele. Cel care săvârșește fapte rele urăște lumina și nu merge la lumină ca să nu se dezvăluie faptele lui. Am priceput că, dacă vrei să înțelegi sensul vieții, trebuie mai întâi ca viața să nu fie absurdă și rea, și după aceea să ai minte ca s-o înțelegi. Am înțeles de ce mă învârtisem atât de mult timp în jurul unui adevăr atât de evident și că, dacă te gândești și vorbești despre viața omenirii, trebuie să vorbești și să te gândești la viața omenirii întregi, nu la viața câtorva paraziți ai vieții. Adevărul acesta a fost întotdeauna un adevăr, așa cum $2 \times 2 = 4$, dar eu nu-l recunoșteam pentru că, dacă aș fi recunoscut că $2 \times 2 = 4$, ar fi trebuit să recunosc că eu sunt rău. Și pentru mine era mai important, ba chiar obligatoriu, să mă simt bun, decât faptul că $2 \times 2 = 4$. I-am îndrăgit pe oamenii buni,

m-am detestat pe mine și am recunoscut adevărul. Totul îmi devenise clar.

Dacă un călău care și-a petrecut viața aplicând torturi și retezând capete, sau un bețiv notoriu, sau un nebun sătul de camera întunecoasă în care a stat toată viața, dar convins că ar pieri dacă ar ieși din ea – dacă toți aceștia s-ar întreba ce este viața, firește că n-ar putea primi alt răspuns decât că viața este cel mai mare rău; și răspunsul nebunului ar fi absolut corect, dar numai pentru el. Dacă și eu sunt tot un astfel de nebun? Dacă noi toți, cei bogați și învățați, suntem astfel de nebuni?

Și am înțeles că suntem într-adevăr nebuni. Eu cu siguranță eram nebun. În fond, pasărea trebuie să zboare, să adune hrană, să construiască un cuib, iar când văd că pasărea face toate acestea, mă bucur de bucuria ei. Capra, iepurele, lupul trebuie să mănânce, să se înmulțească, să-și hrănească familiile, și când fac toate acestea, eu am ferma convingere că sunt fericiți și că viața lor este rațională. Dar ce trebuie să facă omul? Trebuie să-și câștige existența exact la fel ca animalele, cu singura deosebire că va pieri, dacă va face acest lucru de unul singur – trebuie s-o câștige nu pentru sine, ci pentru toți. Și dacă face acest

lucru, am ferma convingere că este fericit și că viața lui este rațională. Dar ce făcusem eu în toată viața mea conștientă de treizeci de ani? Nu numai că nu câștigasem existența pentru toți, dar nici măcar pentru mine însumi. Trăisem ca un parazit, iar când m-am întrebat pentru ce trăiesc, am primit următorul răspuns: pentru nimic. Dacă sensul existenței omenеști este ca omul s-o câștige, cum aș fi putut eu – care timp de treizeci de ani fusem preocupat nu de cum să-mi câștig existența, ci de cum s-o distrug în mine și în alții – să primesc alt răspuns decât acela că viața mea este o absurditate și un rău? Căci chiar era o absurditate și un rău.

Viața lumii se săvârșește din voința cuiva, cineva face ceva anume cu această viață a întregii lumi și cu viețile noastre. Ca să putem nădăjdui că vom înțelege sensul acestei voințe, trebuie mai întâi s-o împlinim, să facem ceea ce ni se cere. Și dacă nu voi face ceea ce mi se cere, nici nu voi înțelege vreodată ce se vrea de la mine, și încă și mai puțin voi pricepe ce se vrea de la noi toți și de la întreaga lume.

Dacă iei un cerșetor gol și flămând de la un colț de stradă și îl duci într-un loc acoperit dintr-o

clădire splendidă, îl hrănești, îi dai să bea și îl pui să miște în sus și în jos o pârghie, este clar că, înainte de a se întreba de ce trebuie să miște pârghia și dacă alcătuirea întregului angrenaj este rațională, cerșetorul trebuie în primul rând să miște acea pârghie. Dacă o va mișca, va înțelege că aceasta pune în mișcare o pompă, iar pompa scoate apă și apa curge pe uluci, în grădină; atunci îl iei de la fântână și îl pui la altă muncă: va culege fructe și îl va bucura pe stăpânul său și, trecând de la o muncă inferioară la una superioară, înțelegând tot mai bine alcătuirea întregului angrenaj și participând la funcționarea lui, nu-i va trece niciodată prin minte să întrebe de ce se află acolo și în niciun caz nu-i va face reproșuri stăpânului.

La fel, oamenii simpli, trudituri, neînvățați, cei pe care noi îi considerăm dobitoace, împlinesc voia stăpânului lor fără a-i reproșa nimic; dar noi, cei înțelepți, de mâncat mâncăm tot ce are stăpânul, dar de făcut nu facem ceea ce ne cere și, în loc să muncim, ne-am așezat în cerc și ne întrebăm: „De ce să ridicăm pârghia? E o prostie”. Și iată că am cugetat adânc. Și am cugetat atât de adânc, încât am ajuns la concluzia că stăpânul este prost

sau că nu există, iar noi suntem deștepți; însă simțim că nu suntem buni de nimic și că trebuie să scăpăm cumva de noi înșine.

XII

CONȘTIENTIZAREA ERORII cunoașterii raționale m-a ajutat să mă eliberez de tentația reflecției inutile. Convingerea că adevărul poate fi cunoscut numai prin viață m-a îndemnat să mă îndoiesc de corectitudinea vieții mele; m-a salvat numai faptul că am reușit să mă smulg din izolarea mea, să văd viața adevărată a poporului simplu, truditor, și să înțeleg că numai aceasta este viață autentică. Mi-am dat seama că, dacă vreau să înțeleg viața și sensul ei, nu trebuie să duc un trai de parazit, ci să trăiesc o viață autentică și, acceptând sensul pe care i-l dă omenirea adevărată, să-l verific contopindu-mă cu această viață.

În același timp, iată ce s-a întâmplat cu mine. Pe tot parcursul acestui an, când mă întrebam aproape în fiecare minut dacă să-mi pun sau nu capăt zilelor cu ștreangul sau cu glonțul, în tot acest timp, când eram preocupat de gândurile și observațiile despre care am vorbit, inima mea

era măcinată de un sentiment chinuitor. Nu pot numi acest sentiment altfel decât căutarea lui Dumnezeu.

Spun că această căutare a lui Dumnezeu era un sentiment, și nu un raționament, pentru că izvora nu dintr-o succesiune a raționamentelor mele – ba era de-a dreptul opusă acestora –, ci din inimă. Era un sentiment de teamă, de singurătate, de părăsire în mijlocul acestei lumi străine și de speranță în ajutorul cuiva.

Deși eram deplin convins de imposibilitatea existenței lui Dumnezeu (Kant îmi demonstrase, și îl înțelesesem perfect când spunea că așa ceva nu se poate demonstra), îl căutam pe Dumnezeu, speram că îl voi găsi și mă adresam, după vechiul obicei, cu o rugăciune către cel pe care îl căutam și nu îl găseam. Mi-am verificat în minte argumentele lui Kant și Schopenhauer referitoare la imposibilitatea demonstrării existenței lui Dumnezeu și am început să le dezmint. Cauzalitatea, îmi spuneam eu, nu este aceeași categorie de gândire ca spațiul și timpul. Dacă eu exist, există ceva ce cauzează aceasta și o cauză a cauzelor. Iar această cauză a tot ceea ce există este ceea ce numim Dumnezeu; și am stăruit asupra acestui gând și m-am străduit din răputeri să sesizez prezența acestei cauze.

Imediat ce am conștientizat existența unei forțe în puterea căreia mă aflu, am simțit posibilitatea vieții. Dar m-am întrebat: „Ce este această cauză, această forță? Cum să mă gândesc la ea, cum să mă raportez la cel pe care îl numesc Dumnezeu?” Și îmi veneau în minte numai răspunsurile cunoscute: „El este Creatorul, Gânditorul”. Aceste răspunsuri nu mă mulțumeau și simțeam că dispărea din mine ceea ce îmi este necesar ca să trăiesc. Mă cuprindea groaza și începeam să mă rog la cel pe care îl căutam, ca să mă ajute. Și cu cât mă rugam mai mult, cu atât îmi era mai clar că El nu mă aude și nu există nimeni către care să mă îndrept. Și cu disperarea în inimă pentru că nu exista Dumnezeu, spuneam: „Doamne, milostivește-te și mântuiește-mă! Învață-mă, Doamne, Dumnezeul meu!” Dar nu se milostivea nimeni de mine și simțeam că viața mea se oprește în loc.

Dar iarăși și iarăși, din diverse părți, ajungeam la aceeași concluzie: nu se poate să fi apărut pe lume fără un motiv, fără o cauză și fără un sens, nu pot fi o pasăre căzută din cuib, așa cum mă simțeam. Să zicem că sunt o pasăre căzută din cuib, zac pe spate și piui în iarba înaltă; dar piui pentru că știu că mama m-a purtat în ea,

m-a adus pe lume, m-a încălzit, m-a hrănit, m-a iubit. Dar unde este această mamă? Dacă am fost aruncat, cine m-a aruncat? Nu pot să-mi ascund mie însumi faptul că cineva m-a zămislit iubindu-mă. Dar cine este acest cineva? Din nou, Dumnezeu.

„El cunoaște și vede căutările mele, disperarea și lupta mea. El există”, îmi spuneam eu. Și imediat ce am recunoscut pentru o clipă aceasta, am simțit cum viața urcă în mine, am simțit posibilitatea și bucuria vieții. Dar am trecut iarăși de la recunoașterea existenței lui Dumnezeu la căutarea relației față de El și mi s-a înfățișat din nou acel Dumnezeu, creatorul nostru, Dumnezeul Treimii, care ni l-a trimis pe Fiul Său în chip de Mântuitor. Și din nou acest Dumnezeu rupt de lume și de mine s-a topit în fața ochilor mei ca un sloi de gheață, și iarăși nu a mai rămas nimic, și iarăși s-a uscat izvorul vieții. M-a cuprins disperarea și simțeam că nu-mi rămâne nimic altceva de făcut decât să mă omor. Și, ceea ce era cel mai rău, simțeam că nici asta nu pot să fac.

Nu de două, nu de trei, ci de zeci de sute de ori am ajuns în aceste situații – când bucurii și înviorare, când din nou disperare și conștientizarea imposibilității vieții. Îmi amintesc că odată, pe

la începutul primăverii, eram singur în pădure și ascultam zvonurile acesteia. Ascultam și mă gândeam la un singur lucru, la unul și același lucru, așa cum mă gândeam mereu în ultimii trei ani. Și din nou îl căutam pe Dumnezeu.

„Foarte bine, nu există Dumnezeu”, îmi spuneam eu, „nu există un Dumnezeu care să nu fie reprezentarea mea, ci realitatea, așa cum este toată viața mea; nu există un astfel de Dumnezeu. Și nimic, niciun fel de minuni nu pot dovedi acest lucru, pentru că minunile ar fi tot o reprezentare a mea, pe deasupra, și irațională.”

„Dar conceptul meu despre Dumnezeu, despre cel pe care îl caut?” mă întrebam eu. „Acest concept de unde a apărut?” Și la acest gând se înălțau din nou în mine valurile vesele ale vieții. Totul prindea viață în jurul meu și căpăta sens. Dar bucuria mea nu dura mult. Mintea își continua frământarea. „Conceptul de Dumnezeu nu este Dumnezeu”, îmi spuneam eu. „Conceptul este ceva ce ia naștere în mine, concepția despre Dumnezeu este ceea ce pot sau nu să trezesc în mine însumi. Nu este ceea ce caut eu. Caut acel ceva fără de care viața nu poate exista.” Și, din nou, totul începea să moară în jurul meu și în mine, și din nou îmi venea să-mi pun capăt zilelor.

Dar atunci m-am uitat mai bine la mine însumi, la ceea ce se întâmpla în mine; și mi-am amintit de sutele de ori când am murit și am înviat. Mi-am amintit că trăiam numai atunci când credeam în Dumnezeu. Cum era înainte, așa este și acum, mi-am spus eu: e suficient să-l recunosc pe Dumnezeu și trăiesc; e suficient să-l uit, să nu cred în El, și mor. Dar ce înseamnă aceste morți și învieri? Căci nu trăiesc când pierd credința în existența lui Dumnezeu; m-aș fi omorât de mult, dacă nu ar fi existat în minte speranța vagă că Îl voi găsi. Căci trăiesc, trăiesc cu adevărat numai atunci când Îl simt și când Îl caut. „Atunci ce mai caut?” a exclamat o voce din mine. Iată-L. El este acel ceva fără de care nu se poate trăi. A-l cunoaște pe Dumnezeu și a trăi sunt unul și același lucru. Dumnezeu este viața.

„Trăiește căutându-l pe Dumnezeu, și atunci nu va fi viață fără Dumnezeu.” Și totul s-a luminat în mine și în jurul meu mai puternic ca oricând și această lumină nu m-a mai părăsit.

Și m-am salvat de la sinucidere. Nu pot să spun când și cum s-a produs în mine această cotitură. Pe cât de insesizabil și de treptat se distrusese în mine forța vieții și mă confruntasem cu imposibilitatea de a trăi, cu oprirea vieții în loc,

cu nevoia de sinucidere, la fel de treptat și de insesizabil s-a întors la mine această forță a vieții. Și, în mod ciudat, ea nu era nouă, ci aceeași forță veche care mă îndrumase în primii ani ai vieții. M-am întors la toate cele de mai înainte, din copilărie și din tinerețe. M-am întors la credința în acea forță care m-a creat și care vrea ceva de la mine; m-am întors la ideea că scopul principal și unic al vieții mele este să devin mai bun, adică să trăiesc în conformitate cu această voință; m-am întors la convingerea că pot găsi expresia acestei voințe în ceea ce întreaga omenire – într-o depărtare ascunsă mie – își făurise pentru propria îndrumare; adică m-am întors la credința în Dumnezeu, în perfecționarea morală și în tradiția care conferă sens vieții. Singura diferență era că pe atunci acceptasem toate acestea în mod inconștient, iar acum știam că fără ele nu pot trăi.

Cu mine se întâmplase cam în felul următor: nu mai țineam minte când fusesem așezat în barcă, împins de la un țărm necunoscut mie, mi se arătase direcția spre celălalt mal, mi se puseseră vâslele în mâinile neexperimentate și fusesem lăsat singur. Am acționat cu vâslele cum m-am priceput și am plutit; dar cu cât ajungeam mai aproape de mijlocul râului, cu atât curentul

era mai puternic și mă îndepărta de țință; și întâlneam tot mai des navigatori care, asemenea mie, fuseseră luați de curent. Erau navigatori singuratici, care continuau să vâslească; erau navigatori care aruncaseră vâslele; erau bărci mari și corăbii pline cu oameni; unii luptau împotriva curentului, alții se lăsau în voia lui. Și cu cât mergeam mai departe, privind în josul râului la toți cei care pluteau, uitam direcția care mi se dăduse. Când am ajuns chiar în mijlocul râului, în înghesuiala de bărci și corăbii care se duceau în jos, am pierdut de tot direcția și am lăsat vâslele. Din toate părțile, navigatorii din jurul meu pluteau în josul râului cu mare veselie și bucurie, asigurându-se între ei și asigurându-mă și pe mine că nu poate exista altă direcție. Și eu i-am crezut și am plutit laolaltă cu ei. Și curentul m-a dus departe. Atât de departe, că am auzit vuietul pragurilor de care urma să mă izbesc și am văzut bărcile care s-au zdrobit de ele. Și atunci mi-am venit în fire. Mult timp nu am putut înțelege ce se întâmplase cu mine. Vedeam în fața mea numai pieirea spre care alergam și de care mă temeam, nu zăream salvarea nicăieri și nu știam ce să fac. Dar, privind înapoi, am văzut nenumărate bărci care luptau împotriva curentului, înverșunate, fără încetare, mi-am amintit de

țarm, de vâsle și de direcție și am început să vâslesc înapoi, împotriva curentului și către țărm.

Țărmul era Dumnezeu, direcția era tradiția, vâslele erau libertatea care mi se acordase de a vâsli spre țărm, adică de a mă uni cu Domnul. Și astfel, forța vieții a reînviat în mine și eu am început să trăiesc din nou.

XIII

Și am renunțat la viața anturajului nostru, recunoscând că aceasta nu este viață, ci numai o aparență de viață, că belșugul în care trăim ne privează de posibilitatea de a înțelege viața și că pentru a înțelege viața trebuie să înțeleg nu viața unor excepții ca noi, a paraziților vieții, ci viața poporului simplu, truditor, cel care creează viață, și sensul pe care i-l conferă. Poporul simplu, truditor, din jurul meu era poporul rus, și m-am întors spre el și spre sensul pe care îl conferă el vieții. Acest sens, dacă îl putem exprima, era următorul: fiecare om a apărut pe lume prin voința Domnului. Domnul l-a creat în așa fel pe om, încât acesta poate să-și piardă sufletul sau să și-l mântuiască. Misiunea omului în viață este să-și mântuiască sufletul; pentru asta, trebuie să trăiești în chip dumnezeiesc, trebuie să renunți la toate plăcerile vieții, să muncești, să te smerești, să suferi și să fii milostiv. Acesta este sensul pe care îl desprinde

poporul din toate învățăturile religioase transmise și transmisibile lor de către păstori și de tradiția care trăiește în popor și care se exprimă în legende, proverbe, povestiri. Acest sens îmi era limpede și drag inimii mele. Dar în cazul poporului nostru ne-rascolnic în mijlocul căruia trăiam, de acest sens al credinței populare sunt indisolubil legate multe lucruri care mă îndepărtau și care mi se păreau inexplicabile: tainele, slujbele bisericesti, posturile, închinarea la moaște și la icoane. Poporul nu poate să le separe pe unele de altele și nici eu nu puteam. Și oricât de ciudate mi se păreau multe dintre elementele care constituie credința poporului, am acceptat tot: mergeam la slujbe, mă rugam dimineața și seara, țineam post, mă pregăteam pentru împărtășanie și, la început, mintea mea nu se împotrivi față de nimic. Ceea ce mai înainte mi se păruse imposibil, acum nu mai trezea nicio împotrivire în mine.

Atitudinea mea de atunci față de credință era complet diferită față de cea de acum. Înainte, viața mi se părea împlinirea sensului, iar credința îmi apărea ca o confirmare arbitrară a unor principii absolut inutile pentru mine, neraționale și fără nicio legătură cu viața. Pe atunci mă întrebam ce sens au aceste principii și, convingându-mă că nu

au niciunul, le dădusem la o parte. Acum, dimpotrivă, eram ferm convins că viața mea nu are și nu poate avea niciun sens, iar principiile credinței nu numai că nu mi se mai păreau inutile, dar experiența indubitabilă mă adusese la convingerea că numai aceste principii ale credinței dau sens vieții. Înainte le priveam ca pe ceva absolut inutil și fără nicio noimă; acum, chiar dacă nu le înțelegeam, știam că există un sens în ele și îmi spuneam că trebuie să mă străduiesc să le înțeleg.

Făceam următorul raționament: cunoașterea credinței izvorăște, la fel ca întreaga omenire cu rațiunea ei, dintr-o origine misterioasă. Această origine este Dumnezeu – atât originea trupului, cât și a rațiunii lui. Așa cum Dumnezeu mi-a lăsat moștenire trupul meu, la fel mi-a dat și rațiunea și înțelegerea vieții, și de aceea aceste trepte ale dezvoltării înțelegerii vieții nu pot fi false. Tot ceea ce cred oamenii cu adevărat trebuie să fie adevăr; el poate fi exprimat în feluri diferite, dar nu poate fi minciună și de aceea, dacă mie mi se pare că este minciună, aceasta nu înseamnă decât că eu nu-l înțeleg. Pe lângă aceasta, îmi mai spuneam: esența oricărei credințe constă în faptul că atribuie vieții un sens care nu este distrus de moarte.

Firește, ca o credință să poată răspunde la întrebarea împăratului care moare în belșug, a bătrânului rob istovit de muncă, a copilului fără minte, a bătrânului înțelept, a bătrânei cu mintea pe jumătate dusă, a tinerei femei fericite, a flăcăului răvășit de patimi, ale tuturor oamenilor în cele mai diferite condiții de viață și cultură, dacă există un singur răspuns pentru veșnica întrebare a vieții: „De ce trăiesc, ce se va alege de viața mea?”, acest răspuns, deși același în esența sa, trebuie să fie infinit de diferențiat în manifestările lui. Și cu cât este mai unic, mai adevărat, mai profund, cu atât pare mai ciudat și mai diform în încercările sale de exprimare, în funcție de cultura și poziția fiecăruia. Dar aceste raționamente, care justificau în ochii mei ciudățenia laturii rituale a credinței, erau insuficiente ca să-mi permit să săvârșesc eu însumi – în această chestiune unică pentru mine a vieții – fapte de care mă îndoiam. Doream din tot sufletul să fiu în stare să mă contopesc cu poporul, îndeplinind partea rituală a credinței lui; dar nu puteam face acest lucru. Simțeam că m-aș minți pe mine însumi dacă aș face așa ceva, dacă mi-aș bate joc de ceea ce pentru mine era sfânt. Dar aici mi-au venit în ajutor noile noastre lucrări rusești de teologie.

Conform explicației oferite de acești teologi, dogma fundamentală a credinței este infailibilitatea Bisericii. Din recunoașterea acestei dogme rezultă, ca o consecință obligatorie, adevărul a tot ceea ce susține Biserica.

Biserica, în calitate de adunare a credincioșilor uniți prin dragoste și deținând, din acest motiv, cunoașterea adevărată, a devenit fundamentul credinței mele. Îmi spuneam că adevărul divin nu poate fi accesibil unui singur om; el se dezvăluie numai unui ansamblu de oameni uniți prin iubire. Pentru a ajunge la adevăr, trebuie să nu ne dezbinăm; și ca să nu ne dezbinăm, trebuie să iubim și să ne împăcăm cu ceea ce nu suntem de acord. Adevărul se dezvăluie în fața iubirii și astfel, dacă nu te supui ritualurilor bisericii, tulburi iubirea; și tulburând iubirea, te lipsești de posibilitatea de a cunoaște adevărul. Pe atunci nu vedeam sofismul care se afla în acest raționament. Pe atunci nu vedeam că unirea în iubire poate avea ca rezultat o iubire măreață, dar că nu poate revela adevărul teologic exprimat prin anumite cuvinte definitive de către Crezul de la Niceea. Nu pricepeam nici faptul că iubirea nu poate nicicum să facă obligatorie o anumită exprimare a adevărului pentru unirea credincioșilor. Pe atunci nu

deslușeam eroarea acestui raționament, și datorită lui am dobândit posibilitatea de a accepta și a săvârși toate ritualurile bisericii pravoslavnice fără a înțelege o marte parte din ele. Pe atunci mă străduiam din răputeri să evit orice fel de raționamente și contraziceri și încercam să explic cât se poate de rațional acele principii ale Bisericii cu care intram în conflict.

Săvârșind ritualurile Bisericii, îmi înfrângeam rațiunea și mă supunem tradiției pe care o respecta întreaga omenire. Mă uneam cu strămoșii mei, cu cei dragi mie – cu tata, cu mama, cu bunicii și bunicile. Toți înaintașii crezuseră și trăiseră și mă aduseseră pe mine pe lume. Mă uneam și cu milioanele de oameni din popor care se bucurau de respectul meu. Și, în plus, aceste ritualuri nu aveau în ele nimic urât (consideram urâtă îngăduința față de pofte). Sculându-mă dimineața să merg la slujba de la biserică, știam că fac bine chiar și numai prin faptul că, în numele căutării sensului vieții, îmi sacrificam confortul fizic pentru înfrângerea trufiei minții, pentru a fi mai aproape de înaintașii și de contemporanii mei.

Și era la fel și în timpul postului în vederea împărtășaniei, când rosteam rugăciunile zilnice și mă închinam, când respectam toate posturile.

Indiferent cât de neînsemnate erau aceste sacrificii, erau făcute în numele a ceva bun. Mă pregăteam pentru împărtășanie, țineam post, respectam orele rugăciunilor acasă și la biserică.

Când ascultam slujbele de la biserică, încercam să pătrund fiecare cuvânt și să-i confer un sens ori de câte ori puteam. La liturghie, cele mai importante cuvinte pentru mine erau: „Să ne iubim unul pe altul într-un singur gând...” Dar ignoram celelalte cuvinte: „Îl mărturisim pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh...” pentru că nu le înțelegeam.

XIV

SIMȚEAM ATUNCI atât de tare nevoia să cred, ca să pot trăi, încât îmi ascundeam în mod inconștient contradicțiile și neclaritățile din învățătura credinței. Exista totuși o limită în această înțelegere a ritualurilor. Dacă ecteniile îmi deveneau din ce în ce mai clare în expresiile lor principale, dacă îmi explicam cumva expresia: „Amintindu-ne de preasfânta stăpâna noastră Născătoare de Dumnezeu și de toți sfinții, să ne dăruim pe noi înșine și unul pe altul și întreaga noastră viață lui Hristos Dumnezeu”, dacă îmi explicam repetarea frecventă a rugăciunilor pentru țară și familia acestuia prin faptul că ei sunt supuși mai mult ispitelor decât ceilalți oameni, și de aceea au nevoie de mai multe rugăciuni, dacă îmi explicam rugăciunile pentru supunerea dușmanului și apostatului sub picioarele noastre prin faptul că dușmanul este răul – rugăciunile acestea și altele,

precum cea despre heruvimi și toată taina proscomidiei sau Condacul Născătoarei de Dumnezeu etc., aproape două treimi din toate slujbele fie nu aveau niciun sens pentru mine, fie simțeam că mint când încercam să le găesc o explicație, și prin aceasta îmi distrugeam total legătura cu Dumnezeu, făcându-mă să pierd absolut orice posibilitate de credință.

Simțeam același lucru la sărbătorirea marilor praznice. Înțelegeam respectarea zilei de duminică, adică nevoia de a consacra o zi legăturii cu Dumnezeu.

Dar sărbătoarea cea mai importantă era evocarea evenimentului învierii, a cărei realitate nu mi-o puteam imagina și pe care nu o puteam nici înțelege. Și acest nume al învierii era numele zilei de sărbătoare din fiecare săptămână¹. În acele zile se săvârșea taina euharistiei, care mie îmi era absolut de neînțeles. Toate celelalte douăsprezece praznice, în afară de Crăciun, erau evocări ale unor miracole la care mă străduiam să nu mă gândesc, ca să nu fiu nevoit să le neg: Înălțarea la cer, Cincizecimea, Epifania, Pocrovul etc.

¹În limba rusă, *voskresenie* înseamnă „duminică” și „înviere” – n.tr.

Când se celebrau aceste sărbători, simțind că se acordă importanță unor lucruri care pentru mine aveau cea mai mică importanță, fie inventam o explicație care să mă mulțumească, fie închideam ochii ca să nu văd ceea ce mă ademenea.

Cel mai tare mă șocau aceste lucruri când participam la cele mai obișnuite taine, considerate și cele mai importante: botezul și împărtășania. Aici nu numai că nu mă loveam de acțiuni oarecum de neînțeles, ci de unele absolut inteligibile: aceste acțiuni mi se păreau atrăgătoare și eram pus într-o dilemă – fie să mint, fie să le resping.

Nu voi uita niciodată sentimentul chinuitor pe care l-am trăit în ziua în care m-am împărtășit pentru prima oară după mulți ani. Slujbele, spovedania, regulile – toate acestea îmi erau clare și îmi produceau o mare bucurie, căci sensul vieții mi se dezvăluia. Îmi explicam împărtășania ca pe o acțiune săvârșită în amintirea lui Hristos și semnificând curățarea sufletului de păcat și deplina acceptare a învățăturii lui Hristos. Chiar dacă această explicație era artificială, nu observam caracterul ei artificial. Mă umileam și mă smeream bucuros în fața preotului – un om simplu și timid – aruncând toată murdăria sufletului,

căindu-mă de toate păcatele, eram bucuros să mă contopesc cu gândurile și năzuințele părinților care scriseseră regulile rugăciunilor, să mă unesc cu toți cei care crezuseră și credeau, încât nu simțeam caracterul artificial al explicației mele. Dar când m-am apropiat de ușile împărătești, iar preotul m-a pus să repet: „Cred că ceea ce voi înghiți este cu adevărat trupul și sângele...”, am simțit o împunsătură în inimă; era o notă mică, dar falsă, o cerință dură impusă unui om care, evident, nu știuse niciodată ce este credința.

Acum îmi permit să spun că fusese o cerință dură, atunci însă nu gândeam așa; îmi era numai cumplit de dureros. Nu mai eram în situația în care fusesem în tinerețe, când crezusem că în viață totul este limpede; ajunsesem la credință deoarece în afară de credință nu găsisem nimic, dar chiar nimic în afară de pieire, și de aceea nu puteam renunța la această credință și m-am supus. Și am găsit în sufletul meu un sentiment care m-a ajutat să îndur aceasta. Era sentimentul de autoumilitare și de smerenie. M-am smerit, am înghițit acel sânge și acel trup fără sentimentul că săvârșesc un sacrilegiu, cu dorința de a crede, dar lovitura fusese deja dată. Știam dinainte ce mă așteaptă și nu mai puteam să îndur a doua oară.

Am continuat totuși să îndeplinesc ritualurile Bisericii și încă mai credeam că în acea învățătură a credinței pe care o urmam era adevărul. Și mi s-a întâmplat ceva ce acum îmi este clar, dar atunci mi s-a părut ciudat.

Am auzit un mujic analfabet, un pelerin, vorbind despre Dumnezeu, despre credință, despre viață, despre mântuire, și mi s-a dezvăluit cunoașterea credinței. M-am apropiat de popor, am ascultat reflecțiile lui referitoare la viață, la credință, și am înțeles tot mai mult și mai mult adevărul.

Același lucru mi s-a întâmplat când am citit Mineiele și Prologurile; au devenit lectura mea preferată. Lăsând la o parte minunile, pe care le priveam ca pe niște fabule exprimând o anumită idee, aceste lecturi mi-au dezvăluit sensul vieții. Erau acolo viețile lui Macarie cel Mare, a Prințului Ioasaf (istoria lui Buddha), cuvintele lui Ioan Gură-de-Aur, povestea despre călătorul din fântână, despre călugărul care a găsit aur, despre Petru Vameșul; era povestea mucenicilor, care arătau același lucru: că moartea nu exclude viața; erau istoriile despre analfabeții care s-au mântuit, despre cei proști, care nu știu nimic despre învățătura Bisericii.

Dar de îndată ce m-am amestecat printre credincioșii învățați sau am luat în mână cărțile

lor, au luat naștere în mine o oarecare îndoială, nemulțumire, frustrare din cauza disputelor și am simțit că eu, cu cât pătrund mai adânc în discursul lor, cu atât mă depărtez mai mult de adevăr și mă apropiu de prăpastie.

XV

DE CÂTE ori nu i-am invidiat pe mujici pentru că erau analfabeți și neînvățați! Din acele principii ale credinței din care pentru mine rezultau absurdități clare, pentru ei nu reieșea nimic fals; ei puteau să le accepte și să creadă în adevăr, în același adevăr în care credeam și eu. Numai că pentru mine, nefericitul, era clar că de fapt sunt întrețesute fire subțiri de minciună și nu puteam să-l accept în acest fel.

Și așa am trăit timp de trei ani. La început, când m-am apropiat puțin bezmetic de credință, condus numai de intuiție spre locul care mi se părea mai luminos, aceste contradicții mă izbeau mai puțin. Când nu înțelegeam ceva, îmi spuneam: „Eu sunt de vină, sunt un prost”. Dar cu cât am început să mă pătrund mai mult de aceste adevăruri pe care le studiam și care deveneau tot mai mult fundamentele vieții mele, cu atât contradicțiile deveneau mai dificile și mai izbitoare și

se accentua tot mai mult linia de separație dintre ceea ce nu înțeleg pentru că nu sunt în stare să înțeleg și ceea ce nu se poate înțelege altfel decât mințindu-te pe tine însuși.

În ciuda acestor îndoieli și suferințe, continuam să ader la Biserica pravoslavnică. Dar apăreau probleme ale vieții pe care trebuia să le rezolv, iar soluțiile Bisericii pentru aceste probleme erau în contradicție cu înseși bazele credinței cu care trăiam, iar aceasta m-a obligat să renunța definitiv la posibilitatea comuniunii cu pravoslavia.

Era vorba, în primul rând, de atitudinea Bisericii pravoslavnice față de celelalte Biserici, față de cea Catolică și față de așa-numiții rascolnici. Pe atunci, ca urmare a interesului meu pentru credință, mă apropiasem de credincioșii de diverse confesiuni: catolici, protestanți, staroveri, molo-kani etc. Și am găsit printre ei oameni de o înaltă moralitate și oameni cu adevărat credincioși. Doream să fiu frate cu acești oameni. Și ce să vezi? Învățătura care îmi promitea să ne unească pe toți prin credință și iubire, aceeași învățătură, prin persoana celor mai străluciți reprezentanți ai ei, îmi spunea că toți acești oameni trăiau o minciună, că ceea ce le dădea putere să trăiască era

ispitirea diavolului și că numai noi deținem unicul adevăr posibil. Și am văzut că pe toți cei care nu mărturiseau aceeași credință cu ei pravoslavnicii îi considerau eretici, exact așa cum catolicii și alții considerau pravoslavia drept o erezie; am văzut că pravoslavia are o atitudine dușmănoasă față de cei care nu-și mărturisesc credința la fel ca pravoslavnicii, prin simboluri exterioare și prin cuvinte, dar se străduiește să ascundă acest lucru, așa cum se și cuvine – în primul rând, pentru că afirmația că trăiești în minciună, iar eu trăiesc în adevăr este cuvântul cel mai aspru pe care îl poate adresa un om altui om și, în al doilea rând, pentru că omul care își iubește copiii și frații nu poate să nu aibă o atitudine dușmănoasă față de oamenii care doresc să-i întoarcă pe copiii și pe frații lui către o credință mincinoasă. Și această dușmănie se accentuează cu atât mai mult, cu cât se cunoaște mai bine învățătura credinței. Iar mie, care presupuneam că adevărul este în uniune cu iubirea, îmi sărea în ochi în mod neplăcut faptul că tocmai învățătura credinței distruge ceea ce ar trebui să producă.

Ispita aceasta este atât de evidentă pentru noi, oamenii cultivați, care trăim în țări unde se mărturisesc diverse credințe și unde vedem atitu-

dinea de negare disprețuitoare, trufașă, neclintită a catolicului față de pravoslavnic și de protestant, a pravoslavnicului față de catolic și de protestant, a protestantului față de amândoi, și aceeași atitudine a staroverului, pașkovețului, a shaker-ului și a tuturor religiilor, încât simpla constatare a ispitei este la început tulburătoare. Îți spui: „Nu se poate ca totul să fie atât de simplu, și totuși oamenii să nu vadă că dacă două afirmații se neagă una pe alta, nici într-una, nici în cealaltă nu există adevărul unic care ar trebui să fie credința. Aici este ceva. Trebuie să existe o explicație” – și credeam și eu că există, și am căutat această explicație, și am citit tot ce am putut pe această temă, și m-am sfătuit cu oricine am putut. Și nu am găsit nicio explicație, în afară de cea conform căreia husarii din Sumî consideră că cel mai bun regiment din lume este regimentul de husari din Sumî, iar ulanii galbeni consideră că cel mai bun regiment din lume este regimentul ulanilor galbeni. Fețele bisericesti ale tuturor confesiunilor, cei mai buni reprezentanți ai acestora nu mi-au spus nimic altceva decât că ei cred că dețin adevărul și că ceilalți greșesc, și singurul lucru pe care îl pot face pentru ceilalți este să se roage pentru ei. Am fost la arhimandriți, arhierei, stareți, pustnici, am întrebat

și nimeni nu a făcut nicio încercare să-mi explice această dilemă. Numai unul mi-a explicat, dar în așa fel, încât n-am mai întrebat pe nimeni nimic.

Spuneam că pentru orice necredincios care se convertește la credință (și la această convertire este supusă toată tinerimea noastră) prima întrebare care se pune este aceasta: de ce adevărul nu este în luteranism, în catolicism, și este în pravoslavie? Tânărului i se predă în liceu și nu poate să nu știe – așa cum se întâmplă cu mujicul – că și protestantul, și catolicul afirmă cu aceeași tărie că numai credința lor este adevărată și unică. Dovezile istorice, deformate de fiecare parte în favoarea ei, nu sunt suficiente. Nu se poate – spuneam eu – să înțelegem învățătura într-un mod superior, în așa fel încât de la înălțimea învățăturii să dispară diferențele, așa cum dispar pentru cel care crede sincer? Nu se poate merge mai departe pe calea pe care mergem cu staroverii? Ei au afirmat că crucea, aleluia și mersul în jurul altarului sunt altfel la noi. Noi am spus: „Credeți în Crezul de la Niceea, în cele șapte taine, la fel ca noi. Haideți să ne ținem de aceasta și în rest faceți cum doriți”. Ne-am unit cu ei în credință prin faptul că am pus ceea ce este esențial în credință mai presus de ceea ce este neesențial. Nu putem

să le spunem catolicilor: „Voi credeți în asta și în asta, în ceea ce este esențial; cât despre *filioque*¹ și papa, faceți cum doriți”? Nu se poate să le spunem aceasta și să ne unim cu ei în ceea ce este esențial? Interlocutorul meu a fost de acord cu ideea mea, dar mi-a spus că astfel de concesii vor trezi reproșuri la adresa autorităților spirituale, reproșuri că se abat de la credința înaintașilor, că nasc dezbinare; și autoritățile spirituale vor fi chemate să păstreze în toată puritatea ei credința pravoslavnică greco-rusă transmisă lor de strămoși.

Și am înțeles totul. Eu caut credința, forța vieții, iar ei caută cel mai bun mijloc de a îndeplini în fața oamenilor anumite obligații omenești. Și, îndeplinind aceste lucrări omenești, le îndeplinesc omenește. Indiferent cât ar vorbi despre compătimirea fraților lor răătăciți, despre rugăciunile rostite pentru ei către tronul Celui Mai Înalt, pentru împlinirea lucrărilor omenești este nevoie de violență, iar aceasta a fost folosită întotdeauna, se folosește și se va folosi. Dacă două confesiuni se consideră pe sine adevărată și pe cealaltă min-

¹„Și de la Fiul” (în latină). *Filioque* este un adaos al Bisericii Catolice la Crezul niceo-constantinopolitan. Cuvântul sugerează că Sfântul Duh provine atât de la Tatăl, cât și de la Fiul – n.red.

cinoasă, dorind să-i aducă pe frați întru adevăr, își vor propovădui învățătura. Iar dacă învățătura mincinoasă este propovăduită fiilor fără experiență ai Bisericii adevărate, această Biserică nu poate să nu ardă cărți și să nu-l îndepărteze pe omul care îi ademenește fiii. Dar ce să facem cu sectantul înflăcărat de focul unei credințe – mincinoase, după părerea pravoslaviei – care îi abate pe fiii Bisericii de la ceea ce este mai important în viață – de la credință? Ce altceva să facem decât să-i tăiem capul sau să-l punem sub lacăt? Pe vremea lui Alexei Mihailovici¹, erau arși pe rug, adică li se aplica pedeapsa supremă; în vremea noastră, se aplică tot pedeapsa cea mai grea – sunt închiși în carceră. Când mi-am îndreptat atenția spre lucrurile săvârșite în numele religiei, m-am îngrozit și m-am dezis în totalitate de pravoslavie. A doua chestiune a relației Bisericii cu problemele vieții era atitudinea ei față de război și de execuții.

Pe atunci, era război în Rusia². Și rușii au început să-și omoare frații în numele iubirii creș-

¹Alexei Mihailovici (1629-1676), al doilea țar rus din dinastia Romanovilor (a domnit între anii 1645 și 1676) și tatăl lui Petru cel Mare – n.red.

²Tolstoi face referire aici la războiul ruso-turc (1877-1878), perioadă în care Imperiul Rus era bântuit de terorism – n.red.

tinești. Nu puteam să nu mă gândesc la asta. Nu puteam să nu gândesc că omorul este un rău, ceva contrar principiilor primordiale ale oricărei credințe. Pe lângă aceasta, în biserici se rosteau rugăciuni pentru victoria armatei noastre, învățătorii credinței afirmau că aceste crime decurg din credință. Și nu numai că aceste ucideri pe timp de război erau trecute cu vederea, dar, în timpul tulburărilor care au urmat, am văzut membri ai Bisericii, învățători ai ei, monahi, pustnici, care aprobau uciderea tinerilor neputincioși și rătăciți. Mi-am îndreptat atenția spre tot ce fac oamenii care susțin că sunt creștini și m-am îngrozit.

XVI

AM ÎNCETAT să mă îndoiesc, m-am convins pe deplin că învățăturile credinței la care adevărat nu sunt întru totul adevărate. Înainte, aș fi spus că toată învățătura credinței este minciună; dar acum nu se putea spune aceasta. Întreg poporul cunoștea adevărul. Acest lucru era indubitabil, căci altfel nu ar fi trăit. Mai mult chiar, această cunoaștere a adevărului îmi era deja accesibilă, trăiam cu ea și simțeam tot adevărul ei; dar în ea era și minciuna. De acest lucru nu mă puteam îndoi.

Tot ceea ce îmi repugnase cândva mi se înfățișa acum aievea în fața ochilor.

Deși vedeam că poporul era mai puțin atins de minciuna care îmi repugna decât reprezentanții Bisericii, constatam că și în rândurile credincioșilor din popor adevărul era amestecat cu minciuna. Dar de unde venea minciuna și de unde venea adevărul? Și minciuna, și adevărul erau

transmise de ceea ce numim Biserică. Și minciuna, și adevărul sunt incluse în tradiție, în așa-numita tradiție sacră și în Scriptură.

Vrând-nevrând, am ajuns să studiez, să cercetez Scriptura și tradiția, cercetare de care mă temeam așa de tare până atunci.

Și m-am apucat de studierea aceleiași teologii pe care o respinsesem cândva cu atât de mult dispreț, ca fiind inutilă. Pe atunci mi se părea o absurditate nefolositoare, ca multe altele, căci eram înconjurat din toate părțile de fenomene ale vieții care mi se păreau pline de sens; acum aș fi fost bucuros să las la o parte tot ce nu intră într-o minte sănătoasă, dar nu știam unde să mă ascund. Pe această învățătură a credinței se întemeiază – sau cel puțin este indisolubil legată de ea – singura cunoaștere a sensului vieții care mi-a fost dezvăluită. Oricât de ciudat ar putea să pară pentru mintea mea dură și învechită, aceasta este singura speranță de mântuire. Trebuie să o examinăm cu atenție ca s-o înțelegem, chiar dacă nu este vorba s-o înțelegem așa cum înțelegem principiile științei.

Nu caut acest lucru și nu pot să-l caut, căci cunosc particularitățile cunoașterii credinței. Nu voi cere explicarea tuturor lucrurilor. Știu că explicarea

tuturor lucrurilor trebuie să rămână ascunsă, la fel ca originea tuturor lucrurilor, în veacul vecilor. Dar doresc să înțeleg ca să ajung la inevitabilul inexplicabil; vreau ca tot ce este inexplicabil să fie așa nu pentru că premisele gândirii mele ar fi incorecte (ele sunt corecte, iar în afara lor eu nu pot înțelege nimic), ci pentru că văd limitele gândirii mele. Vreau să înțeleg în așa fel încât orice ipostază a inexplicabilului principiilor să mi se înfățișeze ca o necesitate a rațiunii, nu ca o obligație de a crede.

Că în învățătură este adevărul, de asta nu mă îndoiesc; dar neîndoielnic este și faptul că în ea se află și minciuna, și eu trebuie să găsesc adevărul și minciuna și să le separ. Și iată că m-am apucat de aceasta. Ceea ce am găsit mincinos în această învățătură, ce am găsit adevărat și la ce concluzii am ajuns – acestea constituie părțile următoare ale lucrării mele care, dacă merită și dacă este de folos cuiva, probabil că va fi tipărită cândva, undeva.

Am scris rândurile acestea acum trei ani. Acum, recitind această parte tipărită și revenind la raționamentele și sentimentele pe care le încercasem pe când trăisem toate acestea, am avut

un vis. Pentru mine, visul acesta exprima într-o formă condensată tot ceea ce trăisem și scrisesem, și de aceea cred că, pentru cei care m-au înțeles, relatarea acestui vis va înprospăta, va elucida și va aduna într-un singur tot ceea ce am povestit în paginile de mai sus. Iată visul: văd că stau culcat în pat. Nu mi-e nici bine, nici rău; stau întins pe spate. Dar încep să mă gândesc dacă e bine să stau întins; și mi se pare că e ceva în neregulă la picioare; patul este prea scurt, denivelat, incomod; încep să dau din picioare și în același timp să mă gândesc pe ce stau culcat, întrebare care nu-mi trecuse până atunci prin minte. Și privind patul, văd că stau culcat pe un fel de chingi împletite, fixate de laturile patului. Călciile îmi stau pe o astfel de chingă, iar gambele pe alta, și este incomod pentru picioare. Nu-mi dau seama cum, dar știu că aceste chingi se pot muta. Mișc picioarele și împing la o parte de sub picioare chinga cea mai depărtată. Mi se pare că va fi mai comod așa. Dar am împins-o prea departe, încerc s-o prind cu picioarele, însă această mișcare face să alunece de sub gambe și cea de-a doua chingă, iar picioarele îmi rămân atârdate în gol. Fac o mișcare din tot trupul ca să mă instalez mai bine, absolut convins că de astă dată o să mă aranjez cum trebuie; dar

din cauza acestei mișcări alunecă de sub mine și alte chingi și își schimbă locul. Văd că treaba s-a încurcat de tot: toată partea de jos a trupului îmi atârână, iar picioarele nu ajung până la pământ. Mă țin numai cu partea de sus a corpului și nu numai că este incomod, dar începe să-mi fie și frică. Și abia acum îmi pun o întrebare care nu mi-a trecut prin minte mai înainte. Mă întreb: unde sunt și pe ce stau culcat?

Încep să privesc de jur-împrejur și mă uit mai întâi în jos, acolo unde atârână trupul meu și unde simt că trebuie să cad acum. Privesc în jos și nu-mi cred ochilor. Nu numai că mă aflu pe o înălțime asemănătoare cu cel mai înalt turn sau munte, dar sunt la o asemenea înălțime cum nu mi-am putut niciodată imagina.

Nici nu pot să-mi dau seama dacă văd ceva acolo jos, în prăpastia fără fund deasupra căreia atârân și spre care sunt tras. Mi se strânge inima și mă cuprinde groaza. Este cumplit să privesc într-acolo. Dacă voi privi acolo, simt că voi aluneca imediat de pe ultimele chingi și voi pieri. Nu privesc, dar să nu privesc este încă și mai rău, pentru că mă gândesc ce va fi cu mine când voi cădea de pe ultimele chingi. Și simt că, de spaimă, îmi pierd ultimele puteri și alunec încet pe spinare, tot

mai jos și mai jos. Încă o clipă și mă voi prăbuși. Și atunci îmi vine în minte un gând: „Nu poate fi adevărat. Este un vis. Trezește-te!”

Încerc să mă trezesc și nu pot. „Ce să fac? Ce să fac?” mă întreb eu și privesc în sus. În sus este tot beznă. Privesc în această beznă a cerului și mă străduiesc să uit de bezna de jos și chiar uit. Infinitul de jos mă respinge și mă îngrozește; infinitul de sus mă atrage și mă întărește. Atârn așa deasupra prăpastiei, agățat de ultimele chingi care încă nu au alunecat de sub mine; știu că atârn, dar privesc numai în sus și spaima îmi trece. Așa cum se întâmplă în vis, o voce spune: „Fii atent la asta, asta este!” Și privesc tot mai departe și mai departe în infinitul de sus și simt că mă liniștesc.

Țin minte tot ce a fost și îmi amintesc cum s-a petrecut totul: cum am dat din picioare, cum am rămas atârnat, cum m-am înspăimântat și cum am scăpat de spaimă pentru că am început să privesc în sus. Și mă întreb: „Ei bine, acum sunt tot aici? Stau tot atârnat?” Și imediat ce mă uit în jur, simt cu tot trupul punctul de sprijin care mă ține. Și văd că nu mai atârn și nu mai cad, ci sunt sprijinit ferm. Și mă întreb cum mă țin, mă pipăi, mă uit în jur și văd că sub mine, sub centrul trupului meu este o chingă și că, privind în sus, stau pe ea în

echilibrul cel mai stabil. Tot ea singură mă ținea și mai înainte. Și atunci, așa cum se întâmplă în vis, mecanismul cu ajutorul căruia mă țin mi se pare foarte firesc, inteligibil și indubitabil, indiferent că atunci când sunt treaz acest mecanism nu are niciun sens. În vis, chiar mă mir cum de nu înțelesesem asta mai înainte. Și constat că la căpătâiul meu este un stâlp și că tăria aceluia stâlp nu poate fi pusă la îndoială, deși este subțire, nu are pe ce să stea. Apoi, de stâlp este legat foarte iscusit, dar și foarte simplu, un laț; iar dacă stai cu mijlocul corpului în acest laț și privești în sus, nici nu poate fi vorba să cazi. Totul îmi era clar și eram bucuros și liniștit. Și parcă cineva îmi spunea: „Privește și ține minte”. Și m-am trezit.